

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Науково-дослідницька лабораторія
«Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття»

Володимир Кузь
Олена Поліщук

**ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ –
РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ**

Умань
ФОП Жовтий
2017

УДК 37(477)(092)(082)
ББК 74.03(4Укр)-8я4
К 89

До 25-річчя факультету дошкільної та спеціальної освіти

*Рекомендовано до друку вченою радою
факультету дошкільної та спеціальної освіти
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(протокол № 4 від 15 листопада 2016 р.)*

Рецензенти:

Кочубей Т. Д. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Кушнір В. М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

К 89 Кузь. В. Г. Василь Сухомлинський – реалізація ідей у сучасній освіті : [зб. наукових праць] / Володимир Кузь, Олена Поліщук. – Умань : ФОП Жовтий, 2017. – 75 с.

У збірнику розкриваються погляди В. О. Сухомлинського на професійні риси і якості характеру педагога – учителя, вихователя, керівника педагогічного колективу, носія культури, а також провідні аспекти фізичного та художньо-естетичного виховання дітей, особливості лонгitudного експериментального дослідження виховання дітей із послабленими пам'яттю та розумовими здібностями.

Опубліковані матеріали можуть бути використані керівниками освітніх навчально-виховних закладів, учителями, науковими працівниками, викладачами, студентами педагогічних навчальних закладів та батьками.

УДК 37(477)(092)(082)
ББК 74.03(4Укр)-8я4

© Кузь В. Г. 2017
© Поліщук О. В. 2017

ЗМІСТ

Переднє слово.....	4
Василь Сухомлинський – до 100-річчя від дня народження.....	5
Плекаймо сучасну інтелектуальну еліту.....	13
Василь Сухомлинський – педагогічні заповіді	21
Толерантність: Василь Сухомлинський і сучасність.....	39
Учіть дітей бачити, розуміти і творити красу	48
Здоров'я – найважливіша цінність людини і суспільства.....	55
Василь Сухомлинський: лонгітюдне дослідження.....	63

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Одним із пріоритетних напрямів оновлення сучасної освіти залишається педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського. Дослідження педагогічної спадщини Василя Сухомлинського сприяє осмисленню і усвідомленню генези сучасних освітніх процесів, окресленню наукових здобутків та практичних досягнень української освіти. У центрі уваги дослідників лежать проблеми нової дошкільної освіти, нової школи, сучасного педагога; впровадження в освітній процес третього тисячоліття ідей видатного вітчизняного педагога-новатора В. О. Сухомлинського.

Чільне місце у своїх працях В. О. Сухомлинський відводить ролі учителя, учителя-професіонала, взірця для наслідування. «Учитель це не тільки той, хто передає учням знання та вміння. Це передусім той, у кого дитина, як у батька і матері, вчиться жити.» – твердить він.

У основі професійної діяльності сучасного педагога лежить головна його функція – керівництво процесами розвитку, навчання, виховання та формування підростаючої особистості. Розшифровуємо – не учити, а спрямовувати учіння, не виховувати, а керувати процесом виховання та самовиховання покликаний педагог, і наскільки чітко він розуміє цю свою головну роль, то й, відповідно, настільки дає своїм вихованцям самостійності, ініціативи, свободи тощо. Справжній майстер своєї справи залишається в освітньо-виховному процесі ніби «за кадром», за межами вільно здійснюваного учнями, а в дійсності керованого педагогом вибору.

При цьому педагог, твердить В. О. Сухомлинський, виступає в освітньому процесі, як організатор, який створює сприятливі умови для самостійного і осмисленого учіння, активізує і стимулює допитливість і пізнавальні мотиви дітей, їх індивідуальну, групову та колективну навчальну роботу, підтримує в ній прояви співпраці. Невід'ємною рисою педагога, на думку В. О. Сухомлинського, має бути любов до дітей, до професії та Вітчизни.

У збірнику авторами проведено докладний аналіз окремих питань з виховання дітей на засадах педагогічних ідей Василя Сухомлинського.

Володимир Григорович Кузь
керівник науково-дослідницької лабораторії
«В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття»,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної освіти
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини,
дійсний член НАПН України

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ – ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

«Ці скромні замітки – моя шана до великого, мудрого учителя В. О. Сухомлинського, до його міркувань щодо початкової школи і мій прояв особливо сердечного теплового ставлення до журналу «Початкова школа» та її постійного головного редактора,» – А. М. Лук'янець.

В. О. Сухомлинський із особливою гордістю мовив: «Що найголовніше було в моєму житті? Без роздумів відповідаю: любов до дітей», далі: «... тридцять три роки безвиїзної праці в сільській школі були для мене великим, ні з чим не порівняним щастям. Я присвятив своє життя дітям, і після тривалих роздумів назвав свою працю «Серце віддаю дітям», вважаючи, що маю на це право» [4, с. 30].

О. Сухомлинська, донька Василя Олександровича, в наш час здійснила сучасне прочитання головної книги його життя й у вступі до неї «У пошуках справжнього» пише: «... Василь Олександрович на початку 1960-х рр. замислив тематично пов'язану серію книжок про виховання людини, почавши її з дитинства («Серце віддаю дітям»), продовжив книгою «Серце віддаю дітям. Роки отрочтва друге народження людини» (вийшла 1970 р. у видавництві «Радянська школа» як «Народження громадянина»). Працював він також над твором «Листи до сина» – про виховання юнацтва... У передмові до «Серця», яку ми вперше публікуємо в усьому виданні, В. О. Сухомлинський маркує цю книжку як першу з трилогії» [5, с. 11].

Повернемося до початкової школи, її учителя, її учнів, до його роздумів про них.

«У роки, що передували роботі в Павлиській школі, я багато разів переконувався в тому, яку величезну роль відіграє в житті дитини вчитель початкових класів. Він мусить бути для дитини так само дорогою і рідною людиною, як мати. Віра маленького школяра у вчителя, взаємна довіра між вихователем і вихованцем, ідеал людяності, який бачить дитина в своєму

вихователів, – це елементарні й водночас найскладніші, наймудріші правила виховання, досягнувши які, вчитель стає справжнім духовним наставником. Одна з найцінніших якостей вихователя – людяність, глибока любов до дітей, любов, у якій поєднується щиросердна ласка з мудрою суворістю і вимогливістю батька, матері» [4, с. 49]. Далі автор зауважує, що дитинство – це найважливіший період життя дитини, як підкреслює В. О. Сухомлинський, не підготовки до майбутнього життя, а справжнє життя. І від того, як минуло дитинство, від його успішної діяльності залежить, якою стане в подальшому людина. Заслуговують на увагу результати досліджень американського вченого У. Глассера, який в своїй роботі «Школи без неудачників» зауважив, що якщо дитині вдається добитися успіху, особливо в початковій школі, у неї є всі шанси на успіх в житті [2, с. 49].

На думку Василя Олександровича, головним завданням школи є виховання, що найперше означає знання своїх учнів, бо виховання – то є найперше людинознавство, людинознання. Бо без знання дитини, її розвитку, мислення, зацікавлень, захоплень, здібностей, задатків, нахилів – немає виховання. Далі він пише: «Головна фігура школи – це вихователь первинного дитячого колективу – класного колективу. Він і вчитель, який дає учням знання, і друг дітей, і керівник їхнього багатогранного духовного життя. Навчання є лишень однією з пелюсток тієї квітки, яка називається вихованням у широкому сенсі цього питання. У вихованні немає головного і другорядного, як немає головної пелюстки серед багатьох пелюсток, що створюють красу квітки. У вихованні все є головним – і урок, і розвиток різнобічних інтересів дітей поза уроком, і взаємини вихованців у колективі» [4, с. 45-46].

Роками працюючи в Павлівській школі, В. О. Сухомлинський ще раз переконувався в тому, яку величезну роль відіграє в житті дитини вчитель початкових класів. «Він мусить бути для дитини так само дорогою і рідною людиною, як мати. Віра маленького школяра у вчителя, взаємна довіра між вихователем і вихованцем, ідеал людяності, який бачить дитина в своєму вихователі, – це елементарні й водночас найскладніші,

наймудріші правила виховання, осягнувши які вчитель стає справжнім духовним наставником. Одна з найцінніших якостей вихователя – людяність, глибока любов до дітей, любов, у якій поєднується щиросердна ласка з мудрою суворістю і вимогливістю батька, матері» [4, с. 49].

Відомий нам грузинський педагог-новатор Шалва Амонашвілі у багатьох своїх працях з захопленням мовить слово про учителя. Зокрема в «Істині школи» читаємо: «Вплив особистості вихователя на молоду душу складає ту виховну силу, яку не можна замінити ні посібниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень.

Багато, звичайно, означає дух Школи; але цей дух живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців. ... Учитель завжди великий. Він не є звичайною людиною, а є явищем над суспільним. Нехай праця його непомітна земним оком, але небеса бачать піт душі вчителя...

Учитель – садівник духу, він – сіяч, а не жнець, і сіє він невидиме насіння – це Істина Школи» [1, с. 36].

З захопленням, сердечною вдячністю читаємо мудрі, справедливі, наповнені шаную до дітей слова В. О. Сухомлинського. Зокрема такі: «Дитинство є найважливішим періодом людського життя, не підготовкою до майбутнього життя, а справжнім, яскравим, самобутнім, неповторним життям. І від того, як минуло дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло в її розум і серце з навколишнього світу – від цього вирішальною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк... В дошкільному і молодшому шкільному віці відбувається формування вдачі, мислення, мовлення людини. Може бути, все те, що приходить у розум і серце дитини з книжки, з підручника, з уроку, якраз і приходить лише тому, що поряд із книгою є навколишній світ – природа, поля і луки, синє небо й туманна імла на обрії, пісня жайворонка та нічні шерехи, завдання холодного зимового вітру і химерні візерунки на шибках, щонайрозквітлий пролісок й пахощі пробудженого листя; тому, що навколо маленької людини добро і зло, які вона бачить у навколишньому світі, і в цьому світі робить свої нелегкі кроки на довгому шляху від народження до

моменту, коли зможе сама відкрити і прочитати книгу... у дитинстві починається тривалий процес пізнання – пізнання і розумом, і серцем високих, благородних законів моралі» [4, с. 49-50].

Вихователеві належить посіяти в душу дитини віру в добро і справедливість, що є для нього не головним іспитом з людинознавства. «Бути людиною – значить не тільки бачити, відчувати, як дитина пізнає добро і зло, а й захищати ніжне дитяче серце від зла» [4, с. 64].

Звернемося до В. О. Сухомлинського: «Я намалював батькам перспективу виховання дітей. Дитячий колектив має робити все, щоб діти були патріотами своєї Батьківщини, які палко люблять рідну землю і трудовий народ, були чесними, правдивими, працьовитими, добрими і щиросердними, чуйними і непримиренними до зла й неправди, мужніми і наполегливими в подоланні труднощів, скромними та морально красивими, здоровими і фізично загартованими. Діти мусять стати людьми з ясним розумом, шляхетним серцем, золотими руками й високими почуттями» [4, с. 73].

Особливою є роль батьків у вихованні дошкільнят, молодших школярів. Як мудро зауважує В. О. Сухомлинський: «...дитина є дзеркалом родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях віддзеркалюється моральна чистота матері й батька» [4, с. 73]. Тому завдання школи та їх батьків – дати кожній дитині щастя. Щастя є багатограним. Воно й у тому, щоб людина розкрила свої здібності, полюбила працю і стала в ній творцем, і в тому, щоб насолоджуватися красою навколишнього світу і створювати красу для інших, і в тому, щоб любити іншу людину, бути коханим, ростити дітей справжніми людьми. Тільки разом з батьками, спільними зусиллями, вчителі можуть дати дітям велике людське щастя» [4, с. 73-74].

В. О. Сухомлинський з великим старанням обдумував школу для своїх вихованців. Він творить свою школу – «школу радості», яка на його роздум, не повинна позбавляти малюків дитячих радощів. Навпаки, належить так увести їх у дитячий світ, щоб перед ними відкривались дедалі нові радощі, щоб пізнання не перетворювалося на нудне навчання. І водночас, щоб навчання не перетворилося на безкінечну, зовні захоплюючу, але порожню

забаву. Кожен день має збагачувати розум, почуття, волю дітей. Отже, постійним стимулом розумової праці дитини є радість успіху, радість пізнання, відкриття істини, що є почуттям її праці. В середовищі, в якому живуть діти, панує думка – питлива, допитлива, пошукова. З дітьми проводяться спеціальні заняття, що мають характер пошуково-мисленнєвий. Дітей ведуть в природу – в сад, в ліс, на берег озера, ріки, в поле. Перед дітьми розкривалися невидимі з першого погляду десятки, сотні причинно-наслідкових зв'язків між предметами, речами. Дитина вчиться подумки вникати в складні таємниці життя. Тут вона – активний мислитель, що вчиться відкривати істину. Особливу роль В. О. Сухомлинський відводить заняттям мислення, бо мандрівка дітей до першоджерел думки, слова, як ми називаємо уроки мислення, це – незамінна гімнастика розуму.

Особливу роль у вихованні відіграє слово, поетичне слово. Ми з дітьми в теплі дні ідемо в «куток краси» (так ми називаємо куточки серед природи, створені руками дітей), в холодну пору року – в «Кімнату казки». Тут діти слухають слово поезії, художні твори, казки, народні пісні, легенди, приказки. І не тільки слухають, а й самі складають казки. В цій творчості, в дитячих казках в слові поєднуються думка і краса. Поетичне слово, поетична творчість – це ще одні корінці виховання дітей. Та головних серед цих корінців є праця, яка потребує великого терпіння і витримки, великої любові до дитини і безмежної віри у могутню силу виховання.

Для успішної діяльності з своїми вихованцями В. О. Сухомлинський створив «Школу радості», яка була під блакитним небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушею, на винограднику, на зеленому лузі. Вихователь пропонує дітям зняти черевики і ходити босоніж. А завтра запрошує дітей прийти босоніж, як до цього звикли ходити сільські діти, адже в цій школі, «Школі радості», дітям буде звично ходити босими, як до цього вони звикли (ходити босоніж) раніше, адже дітям в спекотну погоду бути взутими незвично, навіть незручно. Діти вслід за учителем ідуть до виноградної алеї, у тихому куточку розрослися виноградні лози, які утворили зелені куріні. Тут панувала тиша, звідси відкривався дивовижний краєвид природи. Ось тут і починається наша школа, з розкішного приміщення якої

діти будуть спостерігати блакитне небо, садок, село, сонце. Діти притихли зачаровані красою природи. Далі він розповів їм казку. Тож ми прийшли до джерел думки і слова. Казка, фантазія – це ключик, за допомогою якого можна відімкнути ці джерела, і вони заклеочуть життєдайним водограєм. Без казки, без гри, уяви дитина не може жити, без казки навколишній світ перетворюється для неї у гарну, та все ж намальовану на полотні картину; казка змушує цю картину ожити. Казка – це, образно кажучи, свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови. Діти не тільки люблять слухати казку – вони створюють її.

У досвіді В. О. Сухомлинського особливе місце займає природа: «Людина була і завжди залишиться дітям природи, і те, що ріднить її з природою, має використовуватися на її залучення до багатства духовної культури. Світ, що оточує дитину, – це насамперед світ природи з безмежним багатством явищ, із невичерпною красою. Тут, у природі, є вічне джерело дитячого розуму, мови, уявлень [4, с. 53]. Ось одна із замальовок, яку так і назвемо: «Діти і природа». «Ми сидимо на кургані, навколо нас лунає стрункий хор коників, у повітрі – аромат степових трав. Ми мовчимо. Дітям не треба багато говорити, не треба напихати їх розповідями, слово – не забава, а словесне пересичення – одне з найшкідливіших перенасичень. Дитині треба не тільки слухати слова вихователя, а й мовчати; в ці миті вона думає, осмислює почуте і побачене. Для вчителя дуже важливо знати міру в розповіданні. Не можна перетворювати дітей на пасивний об'єкт сприйняття слів. Щоб осмислити кожний яскравий образ – наочний або словесний, – треба багато часу і нервових сил. Уміння дати дитині подумати – це одна з найтонших якостей педагога. А серед природи дитині треба дати змогу послухати, подивитися, відчути» [4, с. 82].

Прислухаймось далі до В. О. Сухомлинського: «Школа під блакитним небом вчить мене як відчиняти перед дітьми вікно в навколишній світ, і цю науку життя й пізнання я прагнув донести до всіх учителів. Я радив їм: не скеровуйте на дитину лавину знань, не прагніть розповісти на уроці про предмет вивчення геть усе, що знаєте – під лавиною знань можуть бути поховані допитливість і цікавість. Умійте відкрити перед дитиною в

навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя загравав перед дітьми всіма барвами веселки. Залишайте завжди щось недомовлене, щоб дитині закортіло ще і ще раз повернутися до того, що вона дізналася» [4, с. 93].

Прислухаймось до мудрих слів В. О. Сухомлинського щодо музично-естетичного виховання дітей: «Музика відкриває людині очі на красу – красу природи, вроду людини, красу моральних стосунків, красу праці... Музика – могутній засіб виховання серця, пробудження добрих людських почуттів, засіб самовиховання» [4, с. 125]. У «Школі радості» велику увагу приділяли слуханню музики – творів П. Чайковського, М. Лисенка, Е. Гріга, Л. Бетховена, В. Моцарта, Ф. Шуберта, Ф. Шопена. На думку В. О. Сухомлинського, «музика – це найсприятливіше тло, на якому виникає духовна спільність вихователя і дітей. Вона наче відмикає серця людей. Слухаючи прекрасну мелодію, переживаючи і захоплюючись її красою, вчитель і учень стають рідними, ближчими» [4, с.141].

Принципово важливою є думка Василя Олександровича про те, що «музичне виховання – це не виховання музиканта, а перш за все, виховання людини» [4, с. 128]. У досвіді видатного Павлиського педагога-мислителя була і «Книга природи», яка своїм змістом сприяла вихованню дітей, розвитку їх мислення, їх розумовій активності. Зокрема, як мовив Арістотель, мислення починається з подиву, а подив дітей викликають сторінки «Книги природи». Василь Олександрович твердив: «Я прагнув того, щоб читання сторінок «Книги природи» не виливалося в просте сприйняття картин і образів природи, а було початком активного мислення, теоретичного пізнання світу, початком системи наукових знань. З перших кроків, які робили діти вже в «Школі радості» і далі, в початковій школі, з радістю спостерігав педагог їх захоплення працею рук. Але було б наївно бачити в цих захопленнях дітей якесь завчасне визначення їхнього майбутнього фаху або професії. Як свідчить В. О. Сухомлинський: «Багаторічний досвід переконав в тім, що в тисячах комбінацій найтонших рухів рук – один із наймогутніших психологічних засобів поліпшення праці мозку. Розумна рука робить розумним мозок. Шлях до поліпшення людського мозку – в гармонії єдності всіх корінців, які

підтримують цей вінок людської досконалості. І головним серед цих корінців є виховання» [3, с. 262-263].

«Майстерність – у цьому переконає життєвий досвід – переживає складні трансформації. Дуже рідко людина стає тим, ким вона мріяла стати в дитячі роки.

Фізична праця щільно пов'язана з розумовим вихованням. Майстерність рук – це матеріальне втілення допитливого розуму, кмітливості, творчої уяви. Неабияк важливо, щоб у дитячі роки кожна дитина здійснювала руками свій задум» [4, с. 419].

Список використаних джерел:

1. Амонашвілі Ш. О. Істина школи / Пер. з російської. – Хмельницький: Подільський культурно-просвітительський Центр ім. М. К. Реріха, 2007. – 74 с.
2. Глассер У. Школи без неудачників / У. Глассер / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1991. – 184 с.
3. «Обережно: дитина!»: тематич. зб. / упорядник Т. В. Філімонова: за наук. 12проф.. О. В. Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008 – 264 с.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : «АКТА», 2012. – 537с.
5. Сухомлинська О. В. У пошуках справжнього / О. Сухомлинська. – К. : «АКТА», 2012. – с. 5-22.

ПЛЕКАЙМО СУЧАСНУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ЕЛІТУ

Освіта як особливо важливий інститут соціалізації виступає в якості функції соціуму і реалізується в мінливих історичних ситуаціях та постійно оновлюваних соціальних взаєминах.

1. Постановка проблеми у загальному вигляді: як твердив ще Іоаникій Галятовський, проповідь має складатися із трьох частин: екзордіуму, тобто вступу, нарації – викладу основного змісту і конклюдії – висновку.

Серед відомих дослідників проблеми розвитку елітної освіти ми називаємо Г. Ашина (Мировое элитное образование. – М., Анкил, 2008), І. Зязюна, В. Кременя (Еліта: витоки, сутність, перспектива: за ред.В. Кременя. – К., 2012. – 527 с., В. Лутая (Філософія сучасної освіти. – К., 1996 – 256 с.), а також В. Андрущенко, В. Толстоухова та ін.

Екзордіум: Відповідно до потреб розвитку сучасного суспільства, а також в ім'я принципів демократії та соціальної справедливості необхідно розвивати елітну освіту, у процесі опанування якої відбувається відбір неординарних, обдарованих членів суспільства, здатних мислити нестандартно.

Нарація: Означення «елітна» стосується освіти для вузького кола осіб, вона передбачає закриту систему шкіл, коледжів, університетів, учні та студенти яких мають висококласних учителів та викладачів. Але при цьому індивідуальні можливості особи, що вчиться, відходять на другий план, отож, такий підхід в дійсності буде відповідати не елітній (високої якості), а «елітарній» (освіті для еліти).

Елітна освіта має відкритий характер, оскільки нею охоплюються талановиті молоді люди з високими інтелектуальними здібностями – представники різних соціальних прошарків, критерієм відбору яких є не знатність, багатство чи зв'язки, а саме інтелектуальні та моральні якості. Особливо важливою функцією елітної освіти є підготовка управлінського шару людей високої професійної кваліфікації, які посідають найбільш відповідальні суспільні і політичні пости. Елітна освіта – поле конкурентного відбору найздібніших високоморальних

людей, виявлення і виховання талантів, що мають комунікативні здібності, лідерські якості. На виході цієї системи – культурна і політико-адміністративна еліта.

Елітна освіта передбачає також формування стійкого інтересу до творчого характеру діяльності. У процесі формування еліти знань творяться цінності, які плекаються разом з людиною і базуються на сумлінні, моральності, чеснотах, вірності переконанням і своєму народу.

Елітарна освіта призначена для привілейованих класів суспільства, представників знатних («еліта крові») і найбільш забезпечених сімей («еліта багатства»). Ця система існує не одне тисячоліття і призначена не тільки для закріплення і відтворення безпосередньо знань, але, більшою мірою, для створення і закріплення цінностей певних соціальних груп, класів, станів.

Перші класичні взірці рефлексії щодо суті елітної освіти, її призначення належать до VI – IV ст до н.е. Одна з перших цілісних систем елітної освіти, що впливала на культуру Китаю і всієї Східної та Південно-Східної Азії впродовж двох з половиною тисячоліть, була розроблена Конфуцієм. Вона передбачала не стільки отримання знань, скільки духовне і моральне самоудосконалення. Людина еліти була такою завдяки самовихованню та освіті.

Таким чином, перед особою незнатного походження відкривалася можливість увійти в еліту суспільства, якщо вона виявляла значні здібності, старанно трудилася, була зразком доброчестя. Ця освітня система стала першою, що включала принцип рівних можливостей.

Великі античні філософи були, як правило, засновниками власних шкіл і видатними педагогами: Піфагор, Платон, Аристотель, Епікур, Сократ, знаменитий гурток якого був неформальною елітною школою, в якій застосовували методи елітопедагогіки.

Платон уперше в європейській традиції дав розгорнуте філософське обґрунтування системи освіти, чітко формулюючи її соціальні цілі: «Закон ставить метою не благо однієї якої-небудь верхівки населення, а благо всієї держави. То переконанням, то силою забезпечує він усіх громадян, роблячи так, щоб вони були одне одному взаємно корисні тією мірою, якою вони взагалі

можуть бути корисними для всього суспільства» [9, 342].

Платон вибудовував освітню систему, адекватну своєму часу, втілював педагогічні ідеї про послідовність наук, домінування абстрактних дисциплін, становий поділ системи освіти, необхідність її державної, суспільної форм.

Власне Платоном була розроблена система елітної освіти. Його філософія – не для натовпу, не для всіх, а для вибраних і тому не підлягає масовому тиражуванню, має своє призначення – плекати аристократів духу. Однак Платон не був вільним від консервативної установки, згідно якої представники різних класів і верств суспільства «переважно» народжують собі подібних, він визнавав, що «все ж буває, що від золота народжується срібне потомство, а від срібла – золоте; те ж і в останніх випадках» [9, 345]. Тому класова ознака не є строго наслідуваною, і справедливо було би здібних представників нижніх шарів суспільства переводити у вищі, а менш здібних з вищих шарів – у нижчі.

Аристотель визначив домінування державних цілей у вихованні і освіті: «Важко передбачити, що хто-небудь буде сумніватись у тім, що законотворець має поставитися з особливою увагою до виховання молоді, бо в тих державах, де це відсутнє, і сам державний устрій терпить занепад. Адже виховання має відповідати кожному державному ладу: властивий кожному державному ладу характер, зазвичай, служить його збереженню і понад усе – його устанавленню, як, наприклад, демократичний характер – демократії, олігархічний характер – олігархії; і завжди кращий характер забезпечує кращий різновид ладу» [1, 83]. Лікей Аристотеля здійснював не тільки навчальну функцію; у його стінах велася розробка філософських знань. Учений висував завдання виховання духовної аристократії, тобто «елітизацію» особистості, вважаючи, що глибини філософії доступні тільки обраним.

У Стародавньому Римі освіта мала аристократичний характер і була більш прагматичною, практично орієнтованою. Молодий аристократ виховувався найперше в сім'ї, де і отримував початкову освіту. Далі йшла граматична школа, в якій він опановував грецьку і латинську мови та літератури. Потім йшла риторична школа, головною метою якої був розвиток

ораторського мистецтва. Середньовічна освіта мала на меті формувати свідомість і моральність у руслі релігійного світогляду. З появою монастирських шкіл, далі – відкриттям перших університетів у XII-XIII ст. монополія придворної освіти закінчилася. Панування «еліти» крові сприяло закриттю придворної освіти, яка в університетах мала більш світський характер. Тут вивчалися аристотелева логіка, фізика, латина, грека, метафізика, математика та ін. Не дивлячись на засилля релігійної догматики, університети сприяли розвитку наук, а їх автономія дозволила дати значну академічну, творчу свободу своїм викладачам, а також, певною мірою, – і студентам.

За таких умов окреслюється ідеал людини як мудреця і філософа. В університетах на перше місце виходять таланти, здібності і особисті устремління індивідів. Широко популярними стають роботи філософів Кампанелли, Монтеня, Рабле, Макіавеллі, йде становлення нових філософських концепцій і нової системи теорії освіти і педагогіки. Узагальнюючи досвід розвитку світового інституту освіти, видатний іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет в книзі «Місія університету» писав, що саме університети є центрами виховання інтелектуальної еліти, оскільки в них закладена ідея елітаризації суб'єктів освіти. Місію університету він бачив найперше у вихованні «аристократії талантів».

Після Тридцятилітньої війни в Європі установлюється врівноваженість, яка ґрунтується на національно-духовних міжнародних правових принципах, в культурі стають провідними розум, наука, ідеологія. Відбувається усвідомлення людством історичної цінності освіти (Бекон, Гоббс, Коменський, Руссо) та школи як «майстерні істинних людей» [7, 134].

У «Законах добре організованої школи» Я. А. Коменський зауважив, що «... у всіх діяннях і вправах у школі слід прагнути до того, аби юні кандидати в життя навчилися всього, що їм зустрінеться в житті, 1) знати, 2) вміти, 3) висловлювати, 4) застосовувати до добродетей і 5) до благочестя» [7, 135].

Конвеєрну технологію класно-урочної системи ввів, як відомо, Ян Амос Коменський. Це був абсолютно новий підхід до організації навчального процесу і чимало компонентів його «Великої дидактики» реалізуються в системі освіти і понині.

У відповідності з духом філософської системи, яка панувала в той час, учений висунув принципи соціальної корисності освіти, соціальної рівності і справедливості, нову ієрархію цінностей (пріоритет розуму), принцип універсальності знання і, нарешті, орієнтацію на благо людського роду і держави. Коменський здійснив переворот у змісті і організації освіти, склавши проект нової школи за допомогою стандартизації навчального матеріалу на всіх етапах, він створив першу гуманітарну технологію. Технологічність освіти припускала рівні можливості для всіх учнів, передбачала взаємозаміну і узгодженість основних складників діяльності: учителів, котрих готують рівною мірою, підручників, програм, навчальних закладів. Практична реалізація егалітарної педагогіки (егалітаризм – концепція всезагальної рівності як принципу організації рівноправності, фр. *egalitarism* – егалітаризм, від *egalitaire* – рівноправний, зрівняльний [10, 957]) потребувала розгортання великого обсягу робіт упродовж трьохсот літ, завершених лише у ХХ ст., коли у всіх розвинутих країнах упроваджено в життя його головну працю «Велика дидактика», в котрій усі закони і правила навчання виведені із природи людини (звідси і принцип природовідповідності), зокрема «Куди не тягнуть здібності, туди не штовхай. Боротися з натурою – марна справа» [5, 157], або: «Кожний присвятить себе тому видові занять, до якого, як про це можна зробити висновок з правильних ознак, його призначила природа» [5, 219].

Коли у всіх розвинених країнах була повністю ліквідована неграмотність і освіта стала масовою, тобто егалітарною, виникла необхідність «вчити всіх, всьому, всебічно... Вчити всіх – означає вселяти в людей різного віку і обдарувань більш повне пізнання речей. Вчити всьому – тобто всьому, що удосконалює людську природу: знанню всього істинного, вибору всього хорошого, удосконаленню всього необхідного. Учити всебічно – значить досконало, а саме впевнено і міцно; до того ж приємно і захоплююче; швидко, тобто всюди і завжди розсудливо» [6, 423], тобто бути мудрими в думках, святими в бажаннях і могутніми силою божою в ділах своїх [6, 412].

Внаслідок активізації егалітарної освіти її функції зазнають змін, а вона сама отримує новий смисл, стає не просто освітою,

котра була раніше сама по собі характеристикою «еліти» (тобто коли освіта була доступна не всім), а набуває високої якості. «Якщо раніше для того, щоб виділитися із загальної маси, індивіду достатньо було стати просто освіченим, тобто отримати певну будь-яку освіту, то в нових умовах для досягнення таких цілей людині необхідно стати високоосвіченою, тобто отримати освіту високої якості» [8, 135].

В Україні створення елітних освітніх інститутів почалося в XVI – XVII століттях у формі братських шкіл, які існували як суспільні, а не приватні заклади, доступні представникам різних прошарків суспільства незалежно від їх соціального походження. Першу братську школу заснувало Успенське братство у Львові 1586 р., далі була Острозька школа, з якої вийшли М. Смотрицький, П. Конашевич-Сагайдачний, І. Борецький. До її програми входили риторика, діалектика, астрономія. У її друкарні була видана перша повна Біблія, перша граматики церковнослов'янської мови, «Часослов». Братства створювали і елітарні школи, і середні, і навіть вищі заклади, зокрема Києво-Могилянський колегіум. Києво-Могилянська академія була заснована у 1632 році завдяки об'єднанню школи богоявленського братства (заснованої 1015 р.) та школи при Києво-Печерській лаврі (заснованій 1631 р.). Лекції тут читалися переважно латиною, вивчалися грецька та слов'янська мови. Викладачі (поряд із схоластикою) користувалися педагогікою гуманізму, опрацьовували проблеми логіки, психології, духовної громадянської педагогіки; проводилися публічні диспути, ставилися вистави релігійного, морального змісту. Серед вихованців Києво-Могилянської академії – широко відомі представники української еліти, як-от: С. Полоцький, Я. Козельський, Г. Сковорода, Є. Славинецький, гетьман України І. Самойлович. За її взірцем були створені колегіуми в Чернігові (1701), Харкові (1726), Переяславі (1738).

Досвід Києво-Могилянської академії було використано у створенні Московської Слов'яно-греко-латинської академії. Києво-Могилянська академія діяла до 1817 р., а з 1819 року – як Київська духовна академія. Діяльність Києво-Могилянської академії як ВНЗ поновлено у 1991 р.

До найдавніших і головних типів європейського ВНЗ, де

готували українську національну еліту, були університети, а саме: Львівський (1661 р.), Харківський (1805), Київський (сьогодні – національний імені Т. Шевченка, заснований у 1834 р.), Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (1898) та ін. У незалежній Україні створюються та успішно функціонують державні і недержавні університети як елітні науково-освітні заклади технічного, педагогічного, медичного, аграрного та інших профілів.

Отже, щоб в Україні своя наукова еліта була при владі, потрібна державна програма підготовки і виховання елітних кадрів, а також елітні навчальні заклади, починаючи від дошкілля, від першого класу і до завершення навчання у вищій школі. Талановиту юнь слід своєчасно виявляти, починаючи з найніжнішого віку, і виховувати у відповідних навчальних закладах за спеціальними програмами. Ці заклади мають діяти на засадах державної ідеології, української мови, культури, духовності, українського світобачення.

«Виховання майбутньої еліти повинно бути спрямоване на особистість. Основним принципом має бути вимога: пам'ятайте, що ви українці! Нехай жодна порошинка не заплямує честі українця! Кожне наступне покоління громадян України повинно бути патріотичнішим від попереднього. Мужність, сміливість, впевненість – якості, потрібні сучасній і майбутній еліті» [11, 75].

Важливою особливістю культурного життя України стало формування в XIX ст. верств інтелігенції, котра здійснила благодатний вплив на творення національної еліти, суттєво вплинула на духовне та соціальне життя країни, а її кращі представники походили, як правило, з елітних навчальних закладів.

У радянський період відбулася заміна класичних гімназій і реальних училищ системою «єдиної трудової школи», що спричинило ліквідацію елітної освіти і появу масової школи, а це допомогло ліквідувати неграмотність, реалізувало проголошене право всього населення на всезагальну середню освіту, що стала обов'язковою, а також розширило масштаби вищої освіти. Водночас, масова школа стандартизувала навчання, ігноруючи індивідуальні особливості учнів.

Для задоволення нестандартних освітніх потреб у

радянський період було створено елітні спеціалізовані фізико-математичні школи при Московському, Ленінградському, Новосибірському, Київському, Харківському, Одеському, Львівському університетах, а також художні, музичні, хореографічні студії, спортивні школи для обдарованих дітей.

Елітна освіта історично виникла і розвивалася у рамках елітарної, поступово в її отриманні все більшу роль стали посідати не заможність, знатність, зв'язки батьків, а здібності, обдарованість дітей. Елітна освіта як момент диференціації навчання в цілому відповідає процесу індивідуалізації, що є особливо важливою тенденцією сучасного суспільства.

Отже, відмінністю елітної і елітарної освіти є ступінь відкритості системи. Система елітної освіти є відкритою, тобто до неї залучені учні, які володіють високими інтелектуальними здібностями, незалежно від того, до якого суспільного прошарку вони належать. Критерієм відбору є не знатність чи заможність батьків, а найперше – інтелектуальні якості, таланти претендентів, тоді, як елітарна освіта є закритою системою і не залежить від індивідуальних якостей особистості.

Високий рівень інноваційної здібності країни – умова і узагальнююча характеристика її конкурентноздатності. У світі йде гостра конкуренція за спеціалістів, які володіють новаторськими якостями. Елітна освіта, покликана виховувати людей інноваційного, креативного складу, формувати розвинену особистість, здатну жити в інноваційно-технологічному просторі і демократичному суспільстві – в цьому особливо важлива її місія [2, 330].

Талановиті елітні вчені виростають з обдарованих дітей, яких ми маємо відшукувати вже в дошкільному віці, і далі їх плекати, аби жодне обдарування не було втрачено. Елітне виховання інтелігенції нації починається з дошкільля.

Конклюдія (висновок): Очевидним є таке: виникнення і утвердження елітної чи й елітарної освіти почалося ще до н.е. і в різних варіантах прижилося донині. Тому вважаємо слушною думку Я.А. Коменського, висловлену ним у «Пампедії» понад 300 літ тому: «Те, що швидко виникає – швидко і гине; над чим довго і ретельно трудяться – переживає віки» [6, 417].

Отже, як мудро твердить академік В. Кремень: «Державі

потрібна власне національна еліта – високо інтелектуальна, професійно відповідальна, глибоко патріотична, віддана власному народові, Україні» [4, 58].

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Политика. – М., 1911
2. Ашин Г.К. Мировое элитное образование. – М.: Анкил, 2008. – 360 с.
3. Біблія (Буття, 1:26)
4. Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. Н. Пролеєв [та ін.]; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Т-во «Знання» України, 2012. – 527 с.
5. Коменський Я.А. Велика дидактика / Коменський Я.А. Вибр. пед. тв. – Т.І. – К.: Рад. школа, 1940. – 248 с.
6. Коменский Я.А. Всеобщий совет об исправлении дел человеческих / Коменский Я.А. Избр. пед. соч.: В двух т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – С. 285-469.
7. Коменский Я.А. Законы хорошо организованной школы // Коменский Я.А. Избр. пед. соч.: В 2-х т. – Т.2. – М.: Педагогика – 1982. – С. 133-163.
8. Петров В.В. Генезис элитного образования и его функции в современном обществе / Философия образования. – 2010. – № 2, с. 130-137.
9. Платон. Государство. Кн VII // Платон. Соч.: В 3 т. – М.: Мысль, 1997. – Т.3, ч. I. – с. 321-354.
10. Современный словарь иностранных слов: Толкование, словоупотребление, словообразование, этимология / Л.М. Баш, А.В. Боброва и др. Изд-е 4-е, стереотипное. – М.: Цитадель-Трейд, Рипол – Классик, 2003. – 960 с.
11. Чепига М.П. Плекаймо інтелектуальну еліту. Навчальний посібник. – Львів: Тріада плюс, 2007. – 536с.

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ – ПЕДАГОГІЧНІ ЗАПОВІДІ

Укотре звертаючись до неоціненного науково-педагогічного спадку великого Вчителя і видатної особистості ХХ століття – Василя Олександровича Сухомлинського, ми все глибше усвідомлюємо його переконання в тому, що досягнення позитивних результатів освітньо-виховного процесу залежить насамперед від дорослого, кому довірено ввести дітей у широкий, різноманітний, всеохоплюючий Всесвіт Знань, Істини, Добра і Любові. Провідником у цей Всесвіт має бути вихователь, вчитель, керівник освітнього-виховного закладу – одним словом – Педагог.

Лейтмотив науково-педагогічного полілогу В. Сухомлинського – духовний світ, професійна майстерність, риси і якості характеру особистості педагога, якому довірена найвища місія Людини на Землі – формування особистості майбутнього Громадянина, здатного до творчого вдосконалення предметного і соціального довкілля.

Ставлячи собі за мету окреслити внесок Василя Сухомлинського в загальнолюдський науково-педагогічний простір, ми все уважніше і прискіпливіше вчитуємося у його наукову спадщину, вишукуючи ті золоті крупинки, з яких можна отримати злиток сучасної непересічної творчої особистості, ім'я якій – Педагог ХХІ століття.

Всебічний аналіз праць В.Сухомлинського уможливило виокремити із його наукового доробку найголовніші стрижневі педагогічні заповіді: любіть дітей всім серцем; будьте взірцем для своїх вихованців; постійно навчайтеся; працюйте за покликанням; хочете сформувати особистість – вивчіть і дослідіть її різнобічно; вмійте викликати бажання навчатися; станьте народним учителем – просвітителем; будьте доброзичливими і ласкавими; сформууйте у собі оптимізм і віру в дитину; нехай дитяча радість і успіх стануть вашим педагогічним щастям.

Спробуємо розкрити головний зміст кожної із вищеозначених заповідей.

Заповідь перша: Любіть дітей всім серцем...

Безмежна, всеохоплююча любов до Дитини і до Дитинства – найперша беззаперечна заповідь педагога. Без любові до дитини, без поваги її гідності неможливо отримати позитивний результат навчання і виховання. Цій проблемі В.Сухомлинський присвятив низку праць-роздумів, у яких на наочних прикладах довів, що найпріоритетнішим чинником в освітньо-виховній діяльності кожного педагога має бути мудра людська любов до дітей та до самого Дитинства.

Славетний педагог стверджував, що любов до дитини у педагогічній професії – «Це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуттів кольору» [3, с.292]. Він звертав увагу педагогічного загалу на те, що всі видатні педагоги минулого стали світочами педагогічної культури, людяності насамперед завдяки тому, що вони щиро любили дітей та мудро сприймали їхнє дитинство.

Власну концепцію любові до дітей Павлиський гуманіст вибудовував на педагогічних працях Я.А. Коменського, Й.Г. Песталоцці, К.Д. Ушинського, Ж.-Ж. Руссо, А. Дістервега, А.С. Макаренка, С.Т. Шацького, Л.М. Толстого, Н. К. Крупської, Я. Корчака та ін.. У основу власних педагогічних переконань він поклав слова Л. М. Толстого: «Якщо вчитель має тільки любов до своєї справи, він буде хороший учитель. Якщо учитель має тільки любов до учня, як батько, мати, він буде кращий від того вчителя, який прочитав усі книжки, але не має любові ні до діла, ні до учнів. Якщо вчитель поєднує в собі любов до діла й до учнів, він – досконалий учитель» [4, с.342].

Василь Олександрович звертав увагу колег на те, аби це була не просто інстинктивна любов, а любов мудра людська, яка одухотворена глибокими знаннями всього притаманного людині в дитинстві, розумінням усіх її слабких і сильних сторін, тобто та любов, яка виховує і навчає, застерігає від нерозсудливих вчинків, вчить жити та надихає на вчинки чесні і благородні. Така любов нелегка. Вона вимагає напруження не тільки запасу знань, а й усіх сил душі, постійної їх віддачі.

Видатний педагог наголошував, що таке почуття нікому не

дається у готовому вигляді – його необхідно формувати самотужки у процесі складної довготривалої улюбленої і захопливої праці як із кожним вихованцем зокрема, так і з дитячим колективом у цілому. Усе більше любити дітей допомагає вміння педагога пізнавати і розуміти тонкощі дитячого світосприйняття. Справжня любов педагога до дітей формується у творчому пошуку, у боротьбі за особистість, нерідко – у тяжких душевних та інтелектуальних муках.

Зрештою відомий педагог доводить, що діти за своєю природою – оптимісти. Характерним для них є радісне, світле, життєстверджувальне світосприймання та віра в перемогу Добра над Злом. Відтак: «Любити дітей – значить любити дитинство, а для дитинства оптимізм – те саме, що гра барв для веселки: немає оптимізму – немає й дитинства» [3, с.296].

Заповідь друга: Будьте взірцем для своїх вихованців...

Учений акцентує увагу на особливостях педагогічної праці, яка потребує постійного напруження як фізичних, так і моральних чинників людського організму. Педагог постійно працює в стресових ситуаціях. Його зусібч контролюють, перевіряють. Він на виду як у вихованців і їхніх батьків, так і в колег та і всього загалу. Його оцінюють не тільки за результатами основної педагогічної діяльності, але й за результатами сімейного і суспільного життя.

Педагог в усі часи був носієм культури, провідником знань, прикладом для наслідування. Відповідно до цього він має формувати в собі адекватні педагогічні уміння, серед яких найголовнішими є уміння володіти собою та ситуацією, тримати себе в руках під час спілкування із вихованцями, їхніми батьками, колегами та адміністрацією. Вищеозначені уміння Василь Олександрович назвав стрижневими, оскільки саме вони, зазвичай, визначають успіх діяльності педагога та його авторитет. Задля цього він радив педагогам доводити вміння володіти собою до «ступеня влади над емоціями».

За визначенням Василя Олександровича, емоційна культура – це плоть і кров культури педагогічної. Він радив вчити дітей відчувати і сприймати різні людські емоції та правильно на них реагувати, розвивати у собі вміння розуміти порухи дитячого серця. Учений зауважує, що цього неможливо навчити за

допомогою якихось спеціальних прийомів. Це досягається лише завдяки високій емоційно-моральній культурі самого педагога. Тільки такий педагог стане взірцем для своїх вихованців. Відтак, дітям насамперед необхідно передавати свою емоційно-моральну культуру. Культура почуттів неможлива без глибокого розуміння душевного стану людини. А таке розуміння приходить до дитини лише тоді, коли вона вміє подумки поставити себе на місце того, хто переживає радість, успіх, тривогу, печаль тощо. За переконаннями Василя Олександровича, такі почуття у дітей необхідно виховувати на власному прикладі, адже «виховання – це насамперед постійне духовне спілкування вчителя й дитини» [2, с. 9]. Відтак він наголошував на тому, що «справжнє духовне спілкування народжується там, де вчитель надовго стає другом, одноступцем і товаришем дитини в спільній справі» [2, с. 10]. Така єдність необхідна педагогу для радості творчої праці, яка немислима без живого, безпосереднього повсякденного спілкування із вихованцями. Така праця є джерелом думок, педагогічних відкриттів, радостей, смутку, розчарувань, успіхів тощо. Без цього неможлива педагогічна праця. Вихователь має бути не просто взірцем для наслідування, а й другом і товаришем дітей, вміти стати самому певною мірою дитиною, щоб малюки впустили його у власний казковий світ не як сторожа, а як рівноправного члена свого чарівного Дитинства. І тільки такого педагога діти сприймуть як ідеал Добра, Мудрості, Культури, Краси і, взагалі, Людини з великої літери.

Заповідь третя: Постійно навчайтеся...

Життя і діяльність педагога вимагають постійного самовдосконалення, самоосвіти і творчої самореалізації у власних винайдених педагогічних технологіях. Зрозуміло, що без оволодіння найновішими науковими знаннями неможливі ні праця, ні елементарна культура людських стосунків, ні виконання професійних та громадянських обов'язків. Працюючи директором школи, Василь Олександрович цікавився, яку бібліотеку вдома має кожен педагог, яку книгу він прочитав останнім часом, які художні фільми переглянув та яким саме чином вищеозначене відобразилося в його системі освітньо-виховної роботи. Він зазначав: «Книжка, власна бібліотека – це повітря і для народного учителя. Без книжки, без пристрасті до

читання немає учителя. Читання – це джерело думки і творчості педагога, це саме життя. Усі педагогічні системи валяться, якщо немає потреби в книжці» [3, с. 254].

У численних працях Василя Олександровича наголошується на тому, що педагогічні кадри в різних галузях освіти несуть в народ світло знань, науки. Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості. Ким би у майбутньому не стала людина, якою б професією вона не оволоділа, в основі її знань, умінь, навичок, переконань лежить та висока культура особистості, яку їй передали через свої знання, професійну майстерність, мудру людську любов найперші вихователі і вчителі.

Заповідь четверта: Працюйте за покликанням...

Ця заповідь ґрунтується насамперед на філософських роздумах вітчизняного мислителя і письменника Григорія Сковороди із погляду спорідненої праці, тобто праці за покликанням. Із огляду на вищезначене, Василя Сухомлинського постійно турбували питання: Що ж воно таке покликання? Як добитися, щоб кожна людина не тільки знайшла своє покликання, а й працювала за ним? Щоб творча праця приносила кожному насолоду, задоволення і врешті-решт – щастя? Він вважав працю за покликанням найголовнішою підвалиною особистого щастя, основою гармонійного поєднання особистої радості і громадської гідності людини. Педагогічну працю не за покликанням душі і серця Василь Олександрович не визнавав, тим паче – різко засуджував. Обґрунтовуючи поняття «покликання» великий вчений заперечує постулат про те, що людині «на роду написано, ким їй бути». Він науково доводить, що покликання не дається від природи. Адже природа обдаровує людину лише задатками, тобто анатоμο-фізіологічними передумовами різнобічної сфери її діяльності. Лише від того, у якому середовищі зростає людина, як її навчають та виховують, чим вона займається (це найголовніше), залежить реалізація задатків, формування відповідних знань, умінь, навичок і здібностей та врешті-решт і вибір майбутньої професії. В.Сухомлинський переконував, що без праці неможливо віднайти покликання. Свою працю потрібно любити, розкриватися в ній, працюючи постійно над самим собою, вкладати в неї душу, аби праця спочатку для тебе самого стала ніби піснею, а потім ця

пісня захопила розум, серця і душі всіх тих, кого вона стосується.

Праця за покликанням – це нелегкий, інколи тернистий шлях із багатьох невдач, особливо на початку професійної діяльності. Але, якщо ти обрав певний напрям своєї професійної діяльності, щиро відчуваєш, що це твоє покликання та бажаєш досягнути вершин майстерності, то тобі доведеться невтомно працювати, переборювати невдачі, шукаючи нових результативних шляхів у досягненні успіхів. Почуття любові до праці не завжди народжується на початку трудової діяльності. Для цього необхідно вкласти в працю часточку себе, своєї душі, свого серця. І лише тоді можна побачити у результатах своєї праці втілення себе самого, своєї честі, гідності, гордості. Лише в такому випадку можна пишатися тим, що ти віднайшов працю за своїм покликанням і готовий віддати їй усю творчу наснагу, жагу в досягненні найкращих результатів. І лише в такому випадку ти маєш право милуватися результатами своєї праці, стверджуючи – це мій труд, це моя праця, я люблю її. Саме так і народжується благородне почуття любові до праці. Таке почуття ніколи не пробудиться, якщо людині немає чим гордитися. Праця кличе (від цього й слово покликання) тільки тоді, коли тобі дорогий результат власної трудової діяльності. Разом з тим, В.Сухомлинський застерігав: «Не надійтесь на те, що покликання саме прийде до вас, впаде як манна небесна. Його треба здобувати працею, відкривати животворне джерело, пробиваючи тверду, суху землю, просвердлюючи камінь» [3, с.176].

Заповідь п'ята: Хочете сформувати особистість – вивчіть і дослідіть її різнобічно...

У невичерпно багатій спадщині Василя Олександровича проходить незаперечна думка, що справжня школа – це багатогранне духовне життя дитячого колективу, в якому педагог і вихованець об'єднані низкою інтересів і захоплень. Учитель, який зустрічається з дітьми лише на уроках, – по один бік учительського столу, а по другий – учні, – не знає дитячої душі. А, відтак, і не знає дитини. Педагог, який не знає дитини, не може бути ні її вчителем, ні вихователем. Для такого педагога думки, почуття і прагнення дітей знаходяться за «сімома замками». Одним із переконань славетного педагога було: вихователь повинен знати дитину, а щоб знати, треба її постійно бачити,

вивчати, спілкуватися з нею, взаємодіяти і в навчанні, і в праці, і в інших видах діяльності, відчувати її душевний стан. Учитель, який не відчуває потаємних порухів дитячої душі, не переживає дитячих радостей і прикрощів, не намагається подумки поставити себе на місце дитини не зможе досягнути вершин педагогічної майстерності та успіхів у своїй діяльності.

В.Сухомлинський був твердо переконаний у тому, що є такі якості людської душі, без яких вона не може стати справжнім педагогом. Серед цих якостей найперше місце він відводив умінню проникнути в духовний світ дитини: «Тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що він сам був дитиною» [2, с.12].

Він зауважував, що вчителі майже не знають духовного світу своїх вихованців до їх вступу в школу. А це часто призводить до того, що в дитини зникає інтерес і до школи, і до процесу навчання. Відтак, Василь Олександрович розпочав власний експеримент. Він запропонував батькам відправити дітей до школи за рік до офіційного початку навчання. Цей час був необхідним для того, щоб добре взнати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, пам'яті і розумової праці, а також виявити її інтереси, здібності, нахили і т. ін.. Знаний педагог зазначав: «Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати. Треба також добре знати індивідуальні особливості здоров'я кожного учня – без цього не можна нормально вчити» [2, с.19].

Із огляду на вищезначене у Павлиській школі було запроваджено періодичне обговорення дитячих вчинків, їхніх характерів, здібностей і захоплень, а також їхньої поведінки на педагогічних радах та виробничих нарадах. Таким чином висловлювалася колективна думка стосовно кожного учня, робилися узагальнення, висновки та розроблялася певна система роботи з дитиною (тепер так звана особистісно орієнтовна модель виховання). При цьому педагогічний колектив тісно співпрацював із батьками вихованців. Адже лише спільна праця педагогів і батьків може приносити бажані результати у формуванні особистості майбутнього громадянина.

Заповідь шоста: Вмійте викликати бажання навчатися...

Василь Сухомлинський переконливо доводив, що дитина

найкраще навчається тоді, коли процес навчання їй цікавий, захопливий. Звичайно, цим процесом завжди керує дорослий, головним завданням якого є виховати в дитини інтерес до навчання, бажання здобувати все нові і нові знання. У своїй педагогічній практиці він завжди керувався словами Антона Макаренка про те, що «спеціальність педагога – бути вихователем», а також намагався цю принципову вимогу втілити в життя своєї школи, об'єднуючи в одне ціле навчання і виховання дітей. Процес навчання, як відомо, завжди відбувається під керівництвом педагога. Адже засвоєння знань, оволодіння практичними вміннями і навичками завжди відбувається краще тоді, коли учня веде в Країну Знань Мудрий Учитель. Головним завданням такого Вчителя є вміння пробудити в учнів пристрасне бажання вчитися оволодівати новими знаннями.

Василь Олександрович постійно наголошував на тому, що хороших результатів у навчанні дітей можна досягнути лише у тому випадку, коли навчання буде базуватися на позитивних емоціях дітей. Такі емоції мають виникати у самому процесі навчання. Адже лише в такому випадку вони відіграють величезну роль у вихованні бажання вчитися. Якщо в людини таке бажання відсутнє, то навіть найкращий педагог не зможе досягти хороших результатів у її навчанні. Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням. Разом з тим педагог має дбати і про те, щоб в учнівському колективі виховувати колективну зацікавленість якістю відповідей товаришів, результатами навчання. Василь Сухомлинський загострює увагу педагогів на тому, щоб вони зосереджували увагу учнів на найважчому матеріалі, вчили дітей самотужки долати труднощі у навчанні. Адже саме такий підхід формує у дітей жагу до знань, задоволення від подолання труднощів та стимулює інтерес до учіння.

Особливу увагу Василь Олександрович звертав у своїх працях на ті хибні підходи у процесі навчання, яких педагог не має права допускати у своїй роботі. Одним із таких він називав байдужість та безпристрасне ставлення до знань учнів, а також бажання вчителя спростити важкий матеріал, штучно

полегшуючи його. Засуджувалася і така практика деяких вчителів, які при перевірці знань учнів, ставили складні запитання сильнішими учнями, а легші – слабшим у навчанні.

Питання про виховання в учнів бажання вчитися неодноразово обговорювалося на засіданнях педагогічної ради школи. Висновок при цьому був один – виховувати в учнів стійкий емоційний стан – пристрасть до навчання. А головним засобом виховання такого емоційного стану вважалося формування в учнів стійкого інтересу до учіння, до самостійного подолання навчальних труднощів, до великого бажання щоразу досягати кращих і кращих результатів. Відтак, перед кожним учителем постало одне з головних завдань – готуючись до уроків, глибоко продумувати шляхи подолання учнями труднощів, навертати учнів на важкий, але такий благородний шлях їх подолання. Лише за такого підходу кожен учень загориться прагненням досягти якомога кращих успіхів у своїй роботі.

Важливим завданням вчителя у вихованні постійного бажання оволодівати все новими і новими знаннями великий педагог визначав уміння створювати «передчуття» успіху. Неабиякого значення він надавав виконанню учнями колективних завдань, де результат роботи кожного зокрема прямо впливає на кінцевий результат роботи всього колективу. Таким чином створювалося почуття відповідальності колективу за успішність учнів і відповідальність кожного перед колективом.

Неабиякого значення великий учитель надавав і досягненню кращої успішності учнів. Ця благородна мета має підтримуватися, насамперед, почуттям поваги до власної праці. Великого значення у вихованні стійкого, постійного бажання вчитися й досягати щоразу все кращих результатів педагог-новатор надавав таким чинникам як бадьорий, життєрадісний тон, який має створювати вчитель протягом уроку. Виховання в учнів бажання вчитися В. Сухомлинський тісно пов'язував із вольовою сферою учнів. Він вважав, що учень повинен прагнути вчитися добре не для задоволення особистої пихи та власного самолюбства, а заради успіху колективу. Педагог-новатор наголошував, що основними мотивами вольового фактору в бажанні вчитися мають бути: свідоме ставлення до праці,

підготовки до життя і майбутньої діяльності, почуття честі і гідності колективу, класу, школи. Отож найважливішим стимулом навчальної діяльності учнів має бути пристрасне бажання вчитися. Виховання цього бажання великий педагог рекомендував нерозривно пов'язувати із усією системою навчально-вихованої роботи школи та здійснювати його насамперед на уроках.

Заповідь сьома: Станьте народним учителем-просвітителем...

Василь Сухомлинський постійно наголошував на тому, що роль педагогів у всіх сферах виховання – ідейній і політичній, моральній, трудовій, естетичній і фізичній незмірно зростає. Адже найголовніша спеціальність педагога, за визначенням класика вітчизняної педагогічної думки, А. С. Макаренка – бути вихователем. Він звертав особливу увагу колег на те, що виховання підростаючого покоління неможливо уявити без тісного повсякденного зв'язку із життям трудового народу. Провідний обов'язок народного вчителя Василь Олександрович вбачав у тому, щоб юнацтво жило ідеалами народу, тими історичними завданнями, які на кожному етапі розв'язує країна. Особливого значення він надавав співпраці із родиною учня. Адже процес виховання дитини має будуватися на глибоких знаннях родинних стосунків, цінностей, традицій та ідеалів, які побутують у кожній родині. Педагог разом із батьками має «вдихнути у юні серця любов до праці, до знань, до інтелектуальних, естетичних, моральних цінностей, створених людством» [3, с. 241].

В.Сухомлинський переконливо доводив, що «Бути народним учителем не означає піти раз у тиждень до колгоспників у поле чи на ферму, прочитати лекцію або провести бесіду. Ні, у цьому званні глибинний зміст. Воно вимагає по крихітках збирати, зберігати, розвивати, множити все, що створив, утвердив, завоював, вистраждав трудовий народ, передавати як святиню із серця, від покоління до покоління» [3, с. 241].

Першим обов'язком народного вчителя славетний педагог вважав таке виховання, яке давало б можливість із малих років кожному вихованцю почувати себе не тільки спадкоємцем,

господарем матеріальних і духовних благ, створених старшим покоління, а й творцем, будівником, відповідальним за те, що він дістає від старших. Особливого значення В. Сухомлинський надавав народності виховання. Глибокий зміст його він вбачав у тому, щоб людина у взаємовідносинах із іншими членами суспільства черпала вищу радість свого життя, щоб взаємне спілкування і духовне збагачення були невичерпним джерелом повноти і багатогранності життя.

Педагогічний колектив своєї школи Василь Олександрович спрямовував на те, щоб у кожному дитячому серці виховати тонкість, емоційну чуйність, вразливість. Адже говорити про любов до всього людства набагато легше, ніж допомогти в біді одній людині, ніж полюбити та порадувати рідну і близьку людину. Педагог наголошував на тому, що ця проста і мудра істина має бути дуже дорогою для кожного педагога – народного учителя. Педагог має досить добре володіти таким могутнім засобом впливу на людську душу як словом. Слово – це та сила, яку не можна нічим іншим замінити. Водночас В.Сухомлинський із жалем констатував той факт, що уміння виховувати словом залишається «ахіллесовою п'ятою» теорії і практики нашого виховання. Джерелом, яке живить слово вчителя, завжди була і є книга. Ми вже акцентували увагу на цьому у заповіді третій.

Колектив школи, яку очолював педагог-новатор, свято зберігав та примножував кращі традиції народного учителя-просвітителя. Адже педагог несе в народ світло знань і науки. А народ є вічним, живим джерелом педагогічної мудрості. І тільки при постійному духовному спілкуванні з людьми справжній народний учитель-просвітитель зможе успішно вчити і виховувати молоде підрастаюче покоління – гідних громадян своєї держави.

Заповідь восьма: Будьте доброзичливими і ласкавими...

В.Сухомлинський у своїх працях-настановах неодноразово підкреслював, що кожен педагог щиро бажає, щоб його вихованці ставали кращими. Але, разом із тим, він звертає увагу педагогічного загалу і на те, що не кожен педагог володіє тими методами і прийомами формування особистості, які б дитина сприймала адекватно та з повною довірою і повагою до вихователя. Він наводить низку прикладів із педагогічної

практики, яким, на жаль, були притаманні методи авторитаризму, а інколи і грубого непедагогічного впливу на дітей, які не тільки не допомагали у вихованні юного громадянина, а завдавали лише шкоди.

Василь Олександрович визнавав, що у шкільному процесі виховання ще багато «дрімучого педагогічного безкультур'я». Суть його полягає в нехтуванні тією найпростішою істиною, що «виховання людини – це передусім виховання гармонії розуму і серця, де серцю належить найважливіша, найтонша мелодія» [3, с. 351]. І цю мелодію, за переконанням славетного педагога, можна зіграти лише за допомогою щирої любові до дитини, доброзичливим і ласкавим ставленням до неї, повагою до її юної особистості.

Через усю творчість Василя Сухомлинського проходить думка про важливість виховного впливу педагога на дитину. Він стверджував, що «виховання – найтонше душевне доторкання людини до людини, і, якщо ми хочемо, щоб вихованець наш виріс справжнім громадянином, який розуміє обов'язок і відповідальність, уміє бути добрим і непохитним, і непримиренним до зла, ми повинні доторкатися до нього сердечно» [3, с.600].

На думку Василя Олександровича, педагогічне безкультур'я у вихованні почуттів – це найбільше зло, яке часто приводить до трагічного зламу в житті. Це лихо помітне навіть при поверховому ознайомленні із роботою деяких педагогів. Покрикування, нервозність, запальність подекуди стали звичними у взаєминах учителя з учнями. У такому випадку діти майже весь час перебувають у нервовому напруженні. Їхнє надмірне збудження нерідко проявляється у негативних вчинках, у порушенні дисципліни. За переконанням великого педагога, школа за самою своєю природою має стати святим місцем гуманності, людяності, храмом високої культури людських почуттів, місцем надзвичайної справедливості. А якщо вчитель вдається до покарання, до сили, то це вже насильство над дитиною. У такому випадку закінчується, вичерпується педагог і починається наглядяч, якого діти не тільки не поважають, але часто і ненавидять.

Василь Олександрович застерігав ніколи і ні за яких

обставин не можна виставляти перед колективом усі хиби і недоліки особистості. Він рекомендував у кожному вихованцеві віднайти те, що в ньому є найкращого, та, спираючись на це, терпляче, доброзичливо і ласкаво вести дитину по шляху її самовиховання і самовдосконалення. Аби учень повірив у те, що його поважають, люблять, необхідна мудра, довготривала і наполеглива праця не тільки всього педагогічно колективу, але й колективу дитячого, діяльність якого мудрий педагог зуміє спрямувати у вірне русло. Саме вдумливе, тонке, тактовне педагогічне проникнення в духовний світ дитини може врятувати її віру в людей, у добро і справедливість.

Непорушним педагогічним переконанням великого педагога-новатора була аксіома: чуйність, доброзичливість і лагідність – це та духовна сила, яка здатна вберегти дитячу душу і серце від огрубіння, байдужості, озлоблення, жорстокості, від безсердечного ставлення до всього доброго і світлого в житті.

Василь Олександрович наголошує, що виховання ласкою, добротою і сердечністю має починатися із нетерпимого ставлення до крику, галасу, погроз, покарань, а також до «дерев'яної одноманітності слова» вчителя і вихованця. Він переконливо доводив, що у школі має панувати повний діапазон ласкавого, щирого слова педагога – щоб у ньому бриніла і віра в добре начало в дитині, і довір'я до неї, і турбота про її долю, успіх, тривога і стурбованість, і доброзичливість, а інколи і образа, якщо ми відчуваємо, що на нашу доброту вихованець ще не відповідає бажанням стати кращим. Ласкаве слово має багато відтінків і лише тоді, коли педагог зрозуміє душу дитини, він оволодіє майстерністю впливати таким словом на формування особистості.

Славетний педагог закликав колег: «Хай звучить у наших школах лагідне слово. Бережімо людську гідність, утверджуємо в людині повагу до самої себе, виховуємо тонку чутливість до добра і зла. Як зелений листок тягнеться до сонця, так душа вашого вихованця хай тягнеться до ласки і добра. Не бійтесь бути ласкавим!» [3, с. 358-359].

Заповідь дев'ята: Сформууйте у собі оптимізм і віру в дитину...

У багатій педагогічній спадщині В. Сухомлинського

розкрита і така проблема, яка постійно не давала спокою педагогу: як саме необхідно творити людину з багатою, щедрою, благородною душею, готовою віддати свої багатства людям?

В основу вирішення вищезначеної проблеми великий педагог поклав власну віру. А саме: віру у свої власні сили, оптимістичне переконання у досягненні найкращих результатів виховання, віру в дитину.

Насамперед він радив вдумливо ставитися до людської душі, – її прагнень, переконань, ідеалів і мрій. Василь Олександрович переконливо доводить, що душа людини не може жити без святині. У житті кожної людини є щось дороге і непорушне, невикорінене, незнищенне – це ідеал людського щастя: «Альфаю і омегою моєї педагогічної віри є глибока віра в те, що людина є така, яке в неї уявлення про щастя» [3, с. 394]. Він стверджував, що вихователь є творцем людської душі. І саме від нього будуть залежати ті ідеали, які кожна людина вважатиме за необхідність досягнути їх та житиме в ім'я поставленої ідеї, ідеалу. Саме турботу про багатство ідейного життя дитинства, отроцтва і ранньої юності В. Сухомлинський вбачав у тому, щоб перед свідомістю і серцем дитини розкривалася вища людська краса, щоб дитяче серце одухотворювалося цією красою, щоб людині, перед якою відкривається світ, хотілося бути прекрасною. Найперше завдання виховання у цьому напрямі він вбачав у тому, щоб у житті молоді людини відчуття і розуміння вищої людської краси полягало у праці і боротьбі на благо суспільства, народу, Вітчизни, щоб це розуміння сягало своїм корінням глибини серця. Важливо, щоб людина почала думати про саму себе, замислюватися над тим, яка вона є – добра чи погана? Із ким і з чим вона порівнює себе, своє життя, що її захоплює в людях і проти чого протестує її душа? Бачення самого себе, зіставлення і порівняння себе з моральним ідеалом – це найпотужніші порухи душі. Педагог із ювелірною майстерністю має керувати цим процесом, кінцевою метою якого є виховання людини-патріота, борця відданого найкращим людським ідеалом, людини чистої і благородної душі. У цьому випадку обов'язковою є передача молоді моральних багатств, надбаних старшим поколінням. Особливої ваги у досягненні поставленої мети набувала книга. Василь Олександрович безмежно вірив у

виховну силу книги та вважав, що «Школа – це насамперед книжки» [3, с. 398]. За допомогою самостійно прочитаної і осмисленої учнем книги можна досягти позитивного результату набагато швидше, ніж від десятків повчальних бесід. Адже, прочитавши книжку про життя і діяльність справжньої людини, вихованець бере в серце той ідеал, яким вимірює самого себе. Найважливішою сферою життя своїх вихованців В.Сухомлинський вважав працю, особливо працю творчу, працю на благо суспільства, на благо Вітчизни. Адже кожна людина має залишити часточку себе або у матеріальних цінностях, або в художньому образі, або у слові, або в іншій людині.

Непохитна істина його педагогічної віри полягала в тому, що «по-справжньому виховується лише той, хто виховує іншу людину» [3, с. 400]. Він був глибоко переконаний, що дітей можна виховувати без покарання, а також вірив у те, що щастя і насолода для людини повною мірою відкривається в духовній повноті і насиченості життя, у бажанні стати кращим, у повторенні власної краси у нащадках, у нетлінній і вічній праці на благо людей і Вітчизни.

Кожен педагог має постійно дбати про формування власної оптимістичної віри у силу виховання та безмежну віру у дітей, у їхні можливості.

Заповідь десята: Нехай дитяча радість і успіх стануть вашим педагогічним щастям...

У численних працях В. Сухомлинського простежується важлива думка: найкраще виховання – це виховання радістю. Візьмемо до уваги той факт, що Павлиський гуманіст щедро використовував поняття «радість» у своїх працях – це: радість навчання, радість життя та праці, радість творення добра для людей, радість спілкування, радість буття, радість успіху, радість пізнання і відкриття, «Школа Радості» тощо.

На думку знаного педагога, виховання на позитивних радісних емоціях сприяє повноцінному гармонійному розвитку дітей, формуванню міцного життєдіяльного дитячого колективу. І немає значення, велика це радість чи маленька, завтрашня чи сьогоднішня, головне полягає в тому, аби вона була надійною, спонукала вихованців і педагога до співпраці, співтворчості і самовдосконалення, несла успіх, який окрилює людину на

подальшу творчість.

Деякі педагоги своїми жорстокими, авторитарними методами вбивають радісні переживання дітей від будь-якого успіху, чим саме уповільнюють їхній повноцінний особистісний розвиток, вбиваючи у дітей віру у свої сили, надію на свої можливості, любов до учіння та подолання труднощів. Щоб уникнути цього ганебного і небезпечного в педагогічній діяльності явища, Василь Олександрович висуває, на наш погляд, такі важливі вимоги:

- ніколи не оцінювати особистість дитини негативно;
- ні за яких обставин не застосовувати у роботі з дітьми насильницьких методів впливу;
- завжди орієнтуватися на позитивне начало в дитині, зміцнювати його, створювати умови, щоб кожен, навіть найвідсталіший учень, зміг пережити радість успіху у навчанні, творчій діяльності, праці й таким чином зміг піднятися на вищу сходинку у своєму розвитку та самовихованні.

Відтак вищеозначене дає змогу констатувати, що радісні переживання дітьми своїх успіхів мають ошчасливити справжнього педагога. Ця думка проходить через усю творчість славетного педагога. Серед дитячих радощів на почесному місці в Павлівських педагогів були радість розумової праці та досягнений працею успіх. В. Сухомлинський пов'язував успішну діяльність дитини у школі із майбутньою щасливою долею. Тому ці питання неодноразово обговорювалися на засіданнях педагогічної ради та педагогічних семінарах. Видатний педагог був переконаний: нема успіху – нема й навчання; дитина, яка не пізнала радощів у процесі навчання, – це нещасна людина, якій важко розраховувати на успіх у житті. Обов'язок педагога – дати дитині це щастя, навчити її досягати успіхів у будь-якій діяльності, радіти їм, дорожити ними.

В. Сухомлинський акцентував увагу на тому, що успішна діяльність дитини в школі – це радість і щастя не тільки для самого учня та його батьків, а, насамперед, і для самого педагога.

Педагог, якому байдужий духовний світ дитини, її успіхи у навчанні і творчій праці, її радощі і печалі, – нещасна людина, яка необачно обрала свою професію.

У підсумку зазначимо: у невичерпно багатій творчій спадщині В. Сухомлинського питання дитячої радості і успіхів та педагогічного щастя посідають особливе місце. Візьмемо до уваги вищеозначене та спробуємо обґрунтувати поняття «педагогічне щастя» за В. О. Сухомлинським. Отже, педагогічне щастя, на думку Павлиського гуманіста, – це:

- своєрідне професійне педагогічне покликання, яке дає можливість педагогу мати мудру владу над дитиною і духовну єдність із нею, любити і знати її прагнення, мрії, жити її радощами та успіхами, доброзичливо і ласкаво допомагати виправити її помилки, а у відповідь одержати взаємну повагу, любов і довіру;

- душевний стан педагога, гармонія почуттів власної гідності, радості й повноти творчого життя від спілкування з дітьми, з одного боку, та обов'язку перед суспільством і державою за виховання життєтворчої, щасливої особистості – з другого;

- високопрофесійний душевний стан, про котрий говорять як про здатність віддавати серце дітям, робити кожную дитину успішною, щасливою здатною щиро довіряти вихователеві, піддаватися його виховним впливам.

Педагогічні погляди вченого-гуманіста щодо особистості педагога не тільки співзвучні сьогоденню, а й розкривають найважливіші параметральні орієнтири парадигми формування особистості педагога ХХІ століття.

Не претендуючи на повноту та вичерпність роботи, ми намагалися стисло розкрити стержневу ідею науково-педагогічного дороговказу Василя Сухомлинського щодо особистості Педагога. На нашу думку, це стане передумовою подальших наукових досліджень досить актуальної проблеми сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Сухомлинський, В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 4. Павлиська середня школа. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – 640 с.
2. Сухомлинський, В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 670 с.

3. Сухомлинський, В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 5. Статті / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 639 с.

4. Толстой, Л. Н. Педагогические сочинения / Л. Н. Толстой. – Изд. 2-е, доп. / Л. Н. Толстой. – М. : Учпедгиз, 1953. – С. 342–394.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ: ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ І СУЧАСНІСТЬ

Пошук шляхів реформування у галузі освіти нерозривно пов'язаний із переосмисленням та зміною відносин між Людиною і Світом. Сьогодні ця тенденція актуалізується у зв'язку із соціально-політичними подіями в Україні, викликаними агресією Росії. Значущі проблеми формування сучасної глобалістської особистості, але патріота Вітчизни, обговорюються на різних рівнях. Беззаперечною основою людського гуманізму є безсмертні праці знаного в усьому світі вітчизняного педагога-новатора – Василя Олександровича Сухомлинського.

Філософські роздуми Павлиського педагога-новатора, педагога-гуманіста є тим цілющим джерелом педагогічної мудрості, з якого кожен може почерпнути енергію творчого натхнення для нових педагогічних звершень. Саме його ідеї надихають кожного Вчителя йти до Вищої мети і впевнено вести за собою своїх учнів.

Вкотре звертаючись до глибокого вивчення золотого скарбу світової педагогічної думки – наукових праць вітчизняного ідеолога і практика гуманної педагогіки Василя Сухомлинського, ми повною мірою усвідомлюємо його переконання в тому, що досягнення найкращих результатів освітньо-виховного процесу залежить, насамперед, від особистості Педагога – його професійної компетентності, педагогічної майстерності, культури, мистецтва жити у світі різних людей, ідей, переконань, релігійних вірувань тощо – одним словом, від його толерантності. Адже нинішні педагоги мають стати носіями культури, Вчителями толерантності, які зможуть виховувати шляхетну особистість, а не лише носія компетенцій із різних галузей знань. Педагог ХХІ століття має бути духовним рушієм суспільства із глибокою вірою у власні сили.

Мета нашої наукової розвідки – виокремити обґрунтовані В. О. Сухомлинським провідні принципи педагогічної толерантності, які не втратили своєї актуальності сьогодні.

На формування толерантності як майбутніх педагогів, так і широкого людського загалу взагалі, впродовж багатьох попередніх десятиліть не зверталася належна увага. Авторитарна імперська держава ставила за мету штампувати слухняних виконавців із уніфікованим світоглядом, без власної думки й особистої позиції.

Нині проблема толерантності постала досить гостро перед усім суспільством і, насамперед, перед педагогами, які завжди є взірцем як для своїх вихованців, так і для їхніх рідних, для колег та інших людей.

Проблемне поле сучасної вітчизняної педагогіки визначається принциповими змінами, що відбулися в українському суспільстві. У новітніх дослідженнях гуманістичний підхід вважають провідним, оскільки він представляє людину як унікальну цілісну особистість, яка розвивається в процесі активної самореалізації свого творчого потенціалу в системі взаємодії з іншими людьми. Толерантність є здатністю до такої взаємодії й має особливе значення як соціально-культурна потреба та ціннісна установка.

У сучасному світі формування толерантності в громадян стало однією з основних цілей вітчизняної освітньої політики. Для розв'язання проблем толерантності і формування толерантної свідомості затверджено низку законодавчих документів, у межах яких передбачено сприяння становленню громадянського суспільства, розвитку правової культури та соціокультурного діалогу в суспільстві. Зауважимо, що 1995 рік було оголошено на Землі роком толерантності, а 16 листопада визначено Міжнародним днем терпимості (толерантності). Організація Об'єднаних Націй прийняла спеціальну «Декларацію принципів толерантності», у якій толерантність визначено основним поняттям у людських взаєминах й одним із найважливіших шляхів реалізації людського єднання на сучасному етапі розвитку цивілізації, а також умовного досягнення згоди на всіх рівнях: від міжнародного до рівня міжособистісних стосунків окремих людей.

Достатньо велика кількість програмних документів проголошують необхідність створення толерантного суспільства і в нашій державі. Так, Законом України «Про дошкільну освіту»,

Законом України «Про охорону дитинства», «Базовим компонентом дошкільної освіти», програмами розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку визначено, що забезпечення виживання, розвитку та захисту прав кожної дитини є обов'язком для держави та суспільства.

У нашій країні лише в останнє десятиріччя толерантність стала предметом уваги у тому розумінні, як вона визначається Декларацією принципів толерантності, прийнятою ЮНЕСКО у 1995 році. Причина полягала в тому, що після чергового здобуття незалежності України у центрі уваги науки і практики перебували проблеми, пов'язані з національним відродженням, українознавством, вивченням української мови та її утвердженням як державної. Ці гострі теми відсували проблему толерантності в дальший кут інтересів науковців і суспільства загалом.

Нині ж, на думку багатьох вітчизняних вчених (І. Бех, Н. Гавриш, О. Каплуновська, Ю. Котелянець, Л. Кузьмук, Т. Поніманська, О. Савченко та ін.), національну ідею варто збагатити принципами добросусідства, терпимості – толерантного ставлення до громадян різних національностей. Відтак сьогодні вітчизняна педагогічна наука визначає толерантність як найактуальнішу для нашого суспільства цінність.

За визначенням С. У. Гончаренка: «Толерантність – терпимість до чужих думок і вірувань. Толерантність – це людська чеснота: мистецтво жити у світі різних людей та ідей, здатність мати права і свободи, не порушуючи прав і свобод інших людей. Водночас толерантність – це не поступка, поблажливість, а активна життєва позиція на основі визнання іншого, це єдність у різноманітності» [2, с. 322].

О. Савченко вважає: «Толерантність – ознака культурного суспільства взагалі. Цей принцип консолідує людей, дає можливість досягати злагоди, відмовляючись від культури війни на користь культури миру. Толерантність – необхідна якість особистості» [1, с. 5]. Авторка стверджує, що педагогічна толерантність має обов'язково включати принципи дитиноцентризму, розуміння та захист інтересів дитини.

Аналіз праць В. О. Сухомлинського засвідчив, що у його

працях поняття «толерантність» у буквальному розумінні слова не вживається. Але це поняття постійно трактується як «терпимість» та включає все розмаїття цього поняття, яке видатний вчений детально окреслив у багатьох своїх працях. Наприклад, у праці «Ставлення до людей і обов'язок перед ними» Василь Олександрович однією із граней педагогічної майстерності визначав вміння творити в своєму вихованцеві радість людського спілкування. Провідною із найтонших сфер духовного життя людини вважав вірність людини перед людиною. Через усю творчість педагога-гуманіста проходить незаперечна думка про те, що любов до людей – це моральна серцевина кожної особистості. Він радив терпляче ставитися до людей, до їхніх недоліків у характері, бути доброзичливим порадиником і помічником для таких людей: «Будь терпимий до окремих людських слабостей і непримиренний до зла. Терпимість і непримиренність дуже важливі елементи духовної культури, які тобі треба опанувати для того, щоб орієнтуватися в безмежно складному світі людських пристрастей і характерів» [6, с. 292].

Візьмемо до уваги і те, що В. О. Сухомлинський радив терпимість, душевну м'якість поєднувати в собі із твердою непримиренністю й безкомпромісністю. Натомість він застерігав, що доброта і беззаперечна терпимість можуть виродитися у всепрощення, а це поведе за собою низку негативних рис характеру особистості: себелюбство, недбалість, хвастощі, нетактовність, легковажність тощо.

У невичерпно багатій науковій спадщині В. О. Сухомлинського переконливо звучать педагогічні акорди щодо вияву терпимості, чуйності, такту до слабкостей старших і хворих людей. Особливу увагу він загострював на ставленні до людей із фізичними вадами та радив бути до них «особливо терпимими і поблажливими». «Величезних духовних сил вимагає від вихователя праця, потрібна для того, щоб дитина не тільки жаліла людей із фізичними вадами, співчувала їм, а й свідомо оберігала в собі, плекала ніжне почуття – делікатність» [6, с. 295]. Це почуття Василь Олександрович називав «дитиною совісливості й поваги». Вищезначене є надзвичайно актуальним сьогодні, коли із фронту повертається багато скалічених не тільки дорослих, а й дітей, які разом із звичайними дітьми відвідують

освітні заклади різних типів.

Основну роль у формуванні толерантності Павлиський гуманіст відводив школі, вчителю. Школу Василь Олександрович вважав «надзвичайно складним організмом, в якому кожний із багатьох живих, трепетних органів чутливо і бурхливо реагує на те, в якому стані перебуває кожний із багатьох його побратимів – таких самих, як він, чутливих, насторожених, легкозбудливих органів» [4, с. 427].

Водночас, В. О. Сухомлинський акцентує увагу на тому, що потрібно прискіпливо та вимогливо ставитися і до самого себе, до своїх власних думок, вчинків, а особливо – висловлювань. Він вважав, що моральна самооцінка – початковий етап розвитку потреби у формуванні толерантності, поглиблення внутрішніх емоційних уявлень про те, якою хоче бачити себе людина у певній моральній ситуації. Знаний педагог радить: «Виховуючи самого себе, не допускай перетворення слабостей у зло. Умій остерегти проти такого перетворення і товариша» [6, с. 292].

Стосовно сьогодення можемо констатувати, що в умовах вільної творчої співпраці у форматі суб'єкт-суб'єктних взаємин із іншими людьми особистість навчається узгоджувати власні бажання, погляди, думки, переконання, вчинки тощо бажанням, думкам, поглядам, переконанням та вчинкам інших людей. Таким чином вона формує в себе навички допомагати, співчувати, співвідносити, поступатися та передбачати наслідки власних дій, долати перешкоди у досягненні поставлених цілей.

У формуванні толерантності (терпимості) Василь Олександрович незаперечно роль відводить вчителю-вихователю. Насамперед, він акцентує увагу на особистісних рисах і якостях педагога, стверджуючи, що учитель – це не тільки людина, що дає учням знання, а й громадсько-політичний діяч, інтереси і діяльність якого виходять далеко за стіни школи. У народному вчителі народ хоче бачити людину такою, якою вона повинна бути в суспільстві [5, с. 46].

Із особливим почуттям смутку В. О. Сухомлинський засуджував в особі педагога негативні риси: авторитаризм; міщанське, обивательське уявлення про добробут, нищий духовний світ та низький рівень інтелектуального розвитку,

відсутність любові до педагогічної роботи, неповага до дітей тощо. Він вважав, що таким учителям не можна доручати справу виховання молодого покоління [5, с. 45].

Василь Олександрович визнавав, що у шкільному процесі виховання ще багато «дрімучого педагогічного безкультур'я». Суть його полягає в нехтуванні тією найпростішою істиною, що «виховання людини – це передусім виховання гармонії розуму і серця, де серцю належить найважливіша, найтонша мелодія» [5, с. 351]. І цю мелодію, за переконанням славетного педагога, можна зіграти лише за допомогою щирої любові до дитини, доброзичливим і ласкавим ставленням до неї, повагою до її юної особистості.

Через усю творчість Василя Сухомлинського проходить думка про важливість виховного впливу педагога на дитину. Він стверджував, що «виховання – найтонше душевне доторкання людини до людини, і, якщо ми хочемо, щоб вихованець наш виріс справжнім громадянином, який розуміє обов'язок і відповідальність, уміє бути добрим і непохитним та непримиренним до зла, ми повинні доторкатися до нього сердечно» [5, с. 600].

На думку Василя Олександровича, педагогічне безкультур'я у вихованні почуттів – це найбільше зло, яке приводить до трагічного зламу в житті. Це лихо помітне навіть при поверхневому ознайомленні із роботою деяких педагогів. Покрикування, нервозність, запальність подекуди стали звичними у взаєминах учителя з учнями. У такому випадку діти майже увесь час перебувають у нервовому напруженні. Їхнє надмірне збудження нерідко проявляється у негативних вчинках, у порушенні дисципліни. За переконанням великого педагога, школа за самою своєю природою має стати святим місцем гуманності, терпимості, людяності, храмом високої культури людських почуттів, місцем надзвичайної справедливості. А якщо вчитель вдається до покарання, до сили, то це вже насильство над дитиною. У такому випадку закінчується, вичерпується педагог і починається наглядач, якого діти не тільки не поважають, але часто і ненавидять.

Василь Олександрович застерігав педагогів ніколи і ні за

яких обставин не можна виставляти перед колективом усі хиби і недоліки особистості. Він рекомендував у кожному вихованцеві віднайти те, що в ньому є найкращого, та, спираючись на це, терпляче, доброзичливо і ласкаво вести дитину шляхом її самовиховання і самовдосконалення. Аби учень повірив у те, що його поважають, люблять, необхідна мудра, довготривала, наполеглива і терпляча праця не тільки всього педагогічного колективу, але й колективу дитячого, діяльність якого мудрий педагог зуміє спрямувати у вірне русло. Саме вдумливе, тонке, толерантне, педагогічне проникнення в духовний світ дитини може врятувати її віру в людей, у добро і справедливість.

Непорушним педагогічним переконанням великого педагога-новатора була аксіома: чуйність, терпляче, доброзичливе і лагідне ставлення до людей – це та духовна сила, яка здатна вберегти дитячу душу і серце від огрубіння, байдужості, озлоблення, жорстокості, від безсердечного ставлення до всього доброго і світлого в житті.

Василь Олександрович наголошує, що виховання ласкою, добротою і сердечністю має починатися із нетерпимого ставлення до крику, галасу, погроз, покарань, а також до «дерев'яної одноманітності слова» вчителя і вихованця. Він переконливо доводить, що у школі має панувати повний діапазон ласкавого, щирого слова педагога – щоб у ньому бриніла і віра в добре начало в дитині, і довір'я до неї, і турбота про її долю, успіх, тривога і стурбованість, терплячість і доброзичливість, а інколи й образа, якщо ми відчуваємо, що на нашу доброту вихованець ще не відповідає бажанням стати кращим. Ласкаве, толерантне слово має багато відтінків і лише тоді, коли педагог зрозуміє душу дитини, він оволодіє майстерністю впливати таким словом на формування особистості.

Непохитна істина його педагогічної віри полягала в тому, що «по-справжньому виховується лише той, хто виховує іншу людину» [5, с. 400]. Він був глибоко переконаний, що дітей можна виховати без покарання, а також вірив у те, що щастя і насолода для людини повною мірою відкриваються в духовній повноті і насиченості життя, у бажанні стати кращим, у повторенні власної краси у нащадках, у нетлінній і вічній праці

на благо людей і Вітчизни.

Науковець акцентує увагу на особливостях педагогічної праці, яка потребує постійного напруження як фізичних, так і моральних чинників людського організму. Адже педагог постійно працює в стресових ситуаціях. Його зусібч контролюють, перевіряють. Він на виду як у вихованців і їхніх батьків, так і в колег та й всього загалу. Його оцінюють не тільки за результатами основної педагогічної діяльності, але й за результатами сімейного і суспільного життя.

Педагог в усі часи був носієм культури, провідником знань, прикладом для наслідування. Відповідно до цього він має формувати в собі адекватні педагогічні уміння, серед яких найголовнішими є уміння володіти собою та ситуацією, бути терплячим, толерантним, та вміти тримати себе в руках під час спілкування з вихованцями, їхніми батьками, колегами та адміністрацією. Вищезначені уміння Василь Олександрович назвав стрижневими, оскільки саме вони зазвичай визначають успіх діяльності педагога та його авторитет. Задля цього, він радив педагогам доводити вміння володіти собою до «ступеня влади над емоціями».

За визначенням Василя Сухомлинського, емоційна культура – це плоть і кров культури педагогічної. Він радив вчити дітей відчувати і сприймати різні людські емоції та правильно на них реагувати, розвивати у собі вміння розуміти порухи дитячого серця. Науковець зауважує, що цього неможливо навчити за допомогою якихось спеціальних прийомів. Це досягається лише завдяки високій емоційно-моральній культурі самого педагога. Тільки такий педагог стане взірцем для своїх вихованців. Відтак, дітям, насамперед, необхідно передавати свою емоційно-моральну культуру. Культура почуттів неможлива без глибокого розуміння душевного стану людини. А таке розуміння приходить до дитини лише тоді, коли вона вміє подумки поставити себе на місце того, хто переживає радість, успіх, тривогу, печаль тощо.

Педагог обов'язково має помічати прояви нетерпимості у дітей, які можна корегувати комплексом доцільних педагогічних технологій. Адже запорукою гармонійного розвитку дитячої особистості, її душевного спокою, витримки і терпимості, радісного світосприйняття є постійне відчуття толерантно

налаштованого дорослого, його розуміння і підтримки.

За переконаннями Василя Олександровича, такі почуття у дітей необхідно виховувати на власному прикладі, адже «виховання – це, насамперед, постійне спілкування вчителя і дитини» [2, с. 9]. Відтак, він наголошував на тому, що «справжнє духовне спілкування народжується там, де вчитель надовго стає другом, однодумцем, і товаришем дитини в спільній праці» [2, с. 10]. Така єдність необхідна педагогу для радості творчої праці, яка немислима без живого, безпосереднього, повсякденного спілкування із вихованцем. Така праця є джерелом думок, педагогічних відкриттів, радостей, смутку, розчарувань, успіхів тощо. Без цього неможлива педагогічна праця. Вихователь має бути не просто взірцем наслідування, а й другом і товаришем дітей, вміти стати самому певною мірою дитиною, щоб малюки впустили його у власний казковий світ не як сторожа, а як рівноправного члена свого чарівного Дитинства. І тільки такого педагога діти сприймуть як ідеал Добра, Мудрості, Культури, Краси, Толерантності і, взагалі, Людини з великої літери.

Список використаних джерел:

1. Андрусич О. Педагогіка толерантності – вимога часу / О. Андрусич // Дошкільне виховання. – 2014. – №10. – С. 4–8.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Поніманська Т. Гуманізація освіти: радимося з Василем Сухомлинським / Т. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2014. – № 9. – С. 4–8.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 4 : Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором. – 640 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5 : Статті. – 639 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2 : Як виховати справжню людину. – С. 149–416.

УЧІТЬ ДІТЕЙ БАЧИТИ, РОЗУМІТИ І ТВОРИТИ КРАСУ

Сьогодні в освітніх закладах України все більше уваги приділяється пошукам перспективних підходів до гуманізації освіти, стимулювання пізнавальної активності особистості, накопичення досвіду її творчої діяльності. У реалізації цього надзвичайно складного процесу, в якому беруть участь багато чинників, величезну роль відіграє мистецтво. Унікальні особливості цього виду духовно-практичної діяльності базуються на тому, що людина завдяки мистецтву не лише набуває знань про навколишній світ, а й засвоює емоційно-ціннісне ставлення до себе і оточуючих, відкриває для себе дійсність як внутрішній світ людини, сповнений особистісним сенсом, формує власні естетичні почуття та ідеали.

Це відкриття «людяності» світу кожна окрема особистість робить завдяки тому, що в художньо-творчій діяльності-сприйнятті, створенні та інтерпретації творів мистецтва вона збагачується суспільно-історичним досвідом, який переживає як власний. Людина залучається до загальнолюдських цінностей і вільно створює свій духовний світ за законами краси й гармонії. Духовне виховання – це вдосконалення людини через особистісну взаємодію з творами мистецтва, розвиток її творчих здібностей у цьому процесі та діяльнісне утвердження людини в самій дійсності. Таким чином, мистецтво розвиває в людині універсальну здатність до творчого вдосконалення будь-якої діяльності.

Тому головною метою естетичного виховання дітей ми вважаємо розвиток у них творчих здібностей та естетичного ставлення до навколишнього, основою якого є чуттєве сприйняття світу в різних його проявах, емоційне проникнення у стан явищ і предметів, співпереживання своєї причетності до нього.

Стрімке сьогодення поставило перед дошкільною освітою та вихованням актуальне завдання – орієнтуватися на світовий рівень формування творчої особистості, яка житиме і

працюватиме в сучасній інформаційній сфері.

Розбудова системи освіти в Україні передбачає оновлення її змісту, зміну форм організації художньо-естетичної творчої діяльності дітей. Яскравою тенденцією цього процесу є, зокрема, зростання питомої ваги мистецтва у розвитку творчих здібностей і естетичного виховання юного покоління. Слушними з цього приводу є погляди О. Савченко, яка вважає, «що саме формулювання мети освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне навчатися упродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства, – є ключовим для розуміння подальших намірів розвитку освіти [3, с. 8].

У Національній доктрині розвитку освіти вказується на необхідність створення відповідних умов для виховання покоління людей, здатного оберігати й примножувати цінності національної культури та громадського суспільства [1].

Виходячи із вищезначеного, ми сформулювали мету власного дослідження: виявити адекватні сучасності деякі педагогічні аспекти естетичного виховання дітей у педагогічній системі В. О. Сухомлинського.

Ця проблема зацікавила нас у зв'язку з тим, що за останнє десятиріччя питання естетичного виховання дітей, особливо підлітків, ґрунтовно не досліджувалися. Хоча значна кількість вітчизняних учених постійно звертається до стрижневих проблем естетичного виховання, котрі розроблені у свій час В. О. Сухомлинським, і на сьогодні є тим зерном, яке з часом дало багатий урожай не тільки в теорії освіти, а і в практиці роботи, що підтверджується життям.

У цілому, з наукових джерел логічно випливає, що вітчизняні науковці Н. Абдуліна, А. Бутник, А. Рубан, Н. Рубан, Н. Тарапака та ін. всебічно вивчають педагогічний доробок В. О. Сухомлинського, виявляючи в ньому зерна істини, які можуть прорости дорідним урожаєм на ниві сучасної оновлюваної системи естетичного виховання дітей [2].

Водночас у процесі вивчення дисциплін мистецько-естетичного циклу студенти зустрічають певні труднощі у підготовці до практичних і лабораторних занять, а також під час

проведення навчально-виховної роботи з дітьми під час педагогічної практики, до змісту якої включено завдання з естетичного виховання дітей.

З метою розв'язання поставленої проблеми нами було визначено такі завдання:

- глибоко вивчити та здійснити ретроспективний аналіз провідних положень наукових праць В. О. Сухомлинського, в яких розглядаються питання естетичного виховання;
- встановити логічну послідовність у поглядах Вчителя на естетичне виховання дітей;
- визначити доцільні засоби естетичного виховання дітей, які можна ефективно використати в сучасних умовах.

Всесвітньо відомий вітчизняний педагог-новатор, науковець, філософ, вірний син України, поборник найгуманніших ідей В. О. Сухомлинський у своїх працях-роздумах, працях-настановах різнобічно розглядав питання естетичного виховання підростаючого покоління. При цьому він вважав за необхідне привчати дітей бачити красу в навколишньому світі: в природі, суспільстві, побуті, в людських стосунках, у мистецтві тощо; особливого значення надавав формуванню естетичних почуттів дітей, починаючи з наймолодшого віку.

Спробуємо встановити логічну послідовність у роздумах В. О. Сухомлинського стосовно естетичного виховання дітей.

Думка перша: філософське твердження педагога про те, що «Краса – це глибоко людське! Краса існує незалежно від нашої свідомості й волі, але вона відкривається людиною і осягається нею, живе в її душі, – не було б нашої свідомості – не було б і краси» [10, с. 409].

Василь Олександрович вважає, що радістю нашого життя є краса, що людина стала людиною тому, що побачила красу докільця, осягнула її, дорожила нею, оберігала її та створювала нову красу. Він звертає увагу батьків і педагогів на велике значення краси в становленні особистості, переконує їх у тому, що «краса – один із струмочків, що живлять доброту, сердечність і любов» [11, с. 410].

Водночас В. Сухомлинський наголошує: «Важливо, щоб

джерелом думки й почуттів було пізнання явищ природи, її краси» [5, с. 557]. Здійснений аналіз праць В. О. Сухомлинського дав змогу виявити в його працях і те, що сама по собі краса ще не може стати засобом виховання повноцінної особистості.

Думка друга: необхідно вчити дітей бачити красу і розуміти її. В. О. Сухомлинський постійно водив своїх вихованців до джерел краси – до річки, на луки, до лісу, у поле, у степ тощо. Він організовував життя найменших вихованців перед вступом до школи на лоні природи. При цьому вирішувалися не лише завдання, спрямовані на оздоровлення та зміцнення організму малюків, а й завдання естетичного виховання. Учитель залучав дітей до прекрасного в навколишньому світі. Він вчив дітей не просто споглядати красиві пейзажі, явища природи та довкілля, а й розуміти, дивуватися, зачудовано милуватися красою денного блакитного сонячного і нічного фіолетового з мерехтінням зірок неба, рожевим заходом сонця, хвилями хлібної ниви, буянням садів, запахом трав і полів тощо.

В. О. Сухомлинський вбачав величезні виховні можливості в навчанні дитини бачити, розуміти, відчувати, переживати, осягати таємницю пробудження життя в природі. Особливо цінними та ефективними були уроки в природі навесні, коли все оживало, пробуджувалося від довгого зимового сну, розцвітало, буяло – розкривало перед дітьми красу вічності плину життя на Землі. Учитель говорить дітям: «Не можна довго спати в ці дні, треба вставати на світанку, – проспий красу!» [11, с. 411].

Він рекомендував підліткам створити вдома свій Куточок краси, читати в ньому книжки, думати, мріяти.

Думка третя: розвивати у дітей спостережливість. Кожному педагогу добре відомо, що спостереження як педагогічний метод, широко використовується в освітньому процесі дітей від їх найперших днів життя і до останнього дзвінка в школі. Але яким чином необхідно організувати спостереження, щоб воно було найбільш ефективним? І тут В. О. Сухомлинський звертає нашу увагу на те, що дітей треба вчити спостерігати. Не просто дивитися, споглядати, захоплюватися і милуватися спостережуваним, а вміти бачити прекрасне, відчувати його всіма струнами душі, зрозуміти красу, зробити маленьке відкриття. Тобто у дітей потрібно розвивати спостережливість, допитливість

думки, що у молодшому віці є провідною умовою розвитку інтелекту, а надалі стає ефективним засобом розвитку задатків, обдарувань, творчих здібностей, джерелом естетичних почуттів.

Думка четверта: красу в природі, у побуті, у спілкуванні та в мистецтві необхідно високо цінувати та оберігати. В. О. Сухомлинський застерігав, що в естетичному та емоційному вихованні не можна припускати дидактизму та штучного розчулення красою. Він вважав, що тільки щире захоплення педагога красою може запалити вогник естетичних почуттів у душі дитини. З цією метою Вчитель радив широко використовувати не лише природу, а й мистецтво в його найширшому розумінні: література, пісня, музика, живопис тощо. В. Сухомлинський вважав, що образотворче мистецтво є могутнім засобом проникнення в духовне життя народу. Становлення особистості дитини невіддільне від засвоєння нею духовних надбань свого народу. Мудрість поколінь, втілена в народній творчості – головній скарбниці загальнолюдської моралі, має стати першоосновою виховання наших дітей. Він радить повертатися з дітьми до вивчених творів через певний час – місяць, рік – з тим, щоб сприйняти твір мистецтва на вищому рівні, побачити в ньому щось нове, відчутти його розумом і серцем, поцінувати його, зрозуміти його неоціненне значення для майбутніх поколінь та необхідність шанобливо оберігати цей твір мистецтва як неперевершену красу, яку залишили нам у спадок минулі покоління людей у результаті невтомної творчої праці.

В. О. Сухомлинський прагнув, щоб у роки отроцтва праця облагороджувала почуття його вихованців, відкривала перед ними красу навколишнього світу й людини, сприяла вихованню найкращих людських якостей.

Думка п'ята: власноручне створення краси – найперше джерело естетичних почуттів і творчості. Найкращим засобом для цього є посильна творча праця дітей чи то в куточку краси, чи на ділянці, в майстерні або під час свят Праці – скрізь твориться людська краса. Починаючи із шостого класу, вихованці В. О. Сухомлинського починали обробляти свій гектар поля. Під час літніх канікул школярі протягом двох-трьох тижнів працювали на сінокосі. Це були щасливі дні: діти неодноразово пригадували їх під час навчання у своїх творах, розповідях,

казках, оповіданнях. Таким чином утверджувалося почуття краси праці, праці натхненної, корисної, благородної, творчої.

«Творче натхнення, – вважав В. О. Сухомлинський, – людська потреба, в якій особистість знаходить щастя. Переживаючи духовне задоволення від того, що вона творить, людина по-справжньому відчуває, що вона жива» [10, с. 566].

Водночас він звертає нашу увагу на те, що без творчості, без одухотвореності процесом і результатом творення духовних цінностей неможливо уявити життя підлітків. Адже діти не тільки повинні вміти бачити, відчувати, розуміти красу і достойно її цінувати, – вони повинні вміти власними зусиллями творити власну красу як в природі, так і в слові, у праці, у різних видах мистецтва, у побуті, у стосунках. Він зазначав: «Діти не просто переносять на папір щось із навколишнього світу, а живуть у цьому світі, входять в нього як творці краси, дістаючи насолоду від неї» [13, с. 53–54].

В. О. Сухомлинський стверджував, що творчість починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення навколишнього світу.

Отже, здійснивши ретроспективний аналіз праць В. О. Сухомлинського, ми дійшли висновку про те, що він надавав великого значення естетичному вихованню дітей, зокрема формуванню у них естетичних почуттів, оцінок, суджень та ідеалів; основою духовного життя вважав природу, навколишній світ, мистецтво; вбачав у спілкуванні дітей з природою розвиток творчості, сферу докладання їхніх духовних сил.

Великий Василь Олександрович в основу естетичного виховання дітей поставив Красу, яку необхідно вміти бачити і розуміти, спостерігати і відчувати, високо цінувати та оберігати, примножувати і творити.

Водночас ще й на сьогодні є прикрим той факт, що ідеї Великого Педагога не досягли багатьох умів не тільки батьків, а й вчителів та вихователів. Адже ніякий найсучасніший телевізор, ніяка інтернет-програма не можуть замінити живого сприйняття краси природи, відчуття її запахів і звуків, мелодії вітру і морських хвиль, духмяного повітря, достиглих колосків, гудіння

хрущів і бджіл, ласкавого чи спекотного сонця. Для цього має бути сформована культура сприйняття оточуючого світу.

Вважаємо за необхідне відродити в сучасних школах як у сільських, так і в міських, Школу Радості, Куточок Краси, Кімнату Казки, Куточок Мрії, Школу під блакитним небом, Сад Здоров'я. Переконані, що при такому підході до формування особистості майбутнього Громадянина виросте повноцінне покоління, яке з глибокою вдячністю буде згадувати своїх Вчителів, Школу і Дитинство як неоціненні Радість і Щастя.

Список використаних джерел:

1. Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С. 4–9.
2. Наукові записки. – Вип. 52, ч. 2 : Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2003. – 251 с.
3. Савченко, О. Зконсолідувати українську націю навколо проблем освіти / О. Савченко // Дошкільне виховання. – 2001. – № 9. – С. 8–9.
4. Сухомлинський, В. О. Джерела естетичних почуттів // В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 539–544.
5. Сухомлинський, В. О. Живопис / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 557.
6. Сухомлинський, В. О. Мистецтво / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. С. 544.
7. Сухомлинський, В. О. Музика / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 553–557.
8. Сухомлинський, В. О. Праця і краса / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 580–581.
9. Сухомлинський, В. О. Природа і краса / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 539–544.
10. Сухомлинський, В. О. Творчість – могутній стимул духовного життя / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. –

- С. 565–567.
11. Сухомлинський, В. О. Ставлення до краси в природі й суспільстві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 409–416.
  12. Сухомлинський, В. О. Учіль спостерігати. Учіль бачити / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 472–473.
  13. Сухомлинський, В. О. Кожна дитина – художник / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 53–55.

ЗДОРОВ'Я – НАЙВАЖЛИВІША ЦІННІСТЬ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

Однією з найголовніших проблем сьогодення є зміцнення здоров'я дітей і молоді. Останнім часом в Україні спостерігається тенденція до зниження середньої тривалості життя в чоловіків із 66 років до 63 років, у жінок – із 75 до 73, хоча вона й раніше була значно нижчою від світових показників. Захворюваність населення на гіпертонію зросла в 3 рази, стенокардію – 2, 4, інфаркт міокарда – в 1,3 рази.

Оприлюднені у 2010 році на засіданні Громадської гуманітарної ради цифри викликають справжній шок: « Із однієї тисячі оглянутих дітей віком від одного до шести років виявлено: розлади психіки і поведінки у 17,6% хвороби нервової системи у 32,9%, хвороби кістково-м'язової системи у 24,9%. Зростає динаміка дитячого травматизму. А ще в дітей постійно знижується гострота зору і слуху, порушується постава» [1, с. 5].

Із кожним роком в Україні спостерігається погіршення стану здоров'я дітей: хворобливість, відхилення в роботі внутрішніх органів, порушення постави, зниження рухової активності – ось той неповний перелік причин, що негативно впливають на здоров'я людини.

Як засвідчують наукові дослідження останніх десятиріч, здоров'я людини на 51% залежить від способу життя, на 17-20% – від спадковості, на 20% – від стану навколишнього середовища, на 8-9% – від системи охорони життя і здоров'я.

Вивчаючи історію будь-якого народу, практично неможливо залишити поза увагою діяльність людей, яка була спрямована на загартування, зміцнення здоров'я, заохочення до ведення здорового способу життя та виконувала важливі соціальні функції і є невід'ємним складником національної культури. Кожний народ має свою, побудовану на традиціях, ментальності, способі життя систему фізичного вдосконалення, яка є важливим показником загальної культури того чи того народу, рівня його розвитку та середньої тривалості життя.

Підсвідомість шепоче: коли хочеш бути здоровим і довго жити, то почни збирати по краплинах те, що розсипав, розкидав,

розвіяв, розпорошив. Але, як відомо, це важка, неймовірно напружена психічна, фізична, моральна праця над собою, спрямована на здобуття знань про здоров'я та формування навичок здорового способу життя.

Тому виникає запитання: а чи не краще було б починати цю копітку роботу з раннього віку, щоб виховувати зі здорової дитини здорову людину, в якій закладені головні природні інстинкти – самозбереження та продовження роду, збереження довкілля, творення краси на землі власними руками. І доки людина дихає, вона повинна жити за цими інстинктами. Здоров'я – найважливіша цінність не лише окремої людини, а й усього суспільства.

Великий вітчизняний педагог-новатор, письменник-мислитель, полум'яний патріот і поборник найгуманніших ідей Василь Олександрович Сухомлинський у своїх працях-роздумах, працях-настановах неодноразово звертався до розгляду питань, що стосуються фізичного виховання та здоров'я підростаючого покоління. Він вважав, що важливою умовою життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності долати труднощі є добре, міцне здоров'я, відчуття повноти і невичерпності фізичних сил.

Здійснюючи науково-пошукову розвідку в процесі осмислення праць В. О. Сухомлинського, ми мали на меті вивчити погляди педагога-гуманіста на шляхи формування у дітей міцного здоров'я, а також виявити ті основні чинники, які сприяють загартуванню дитячого організму та зміцненню їхнього здоров'я.

Провідним завданням нашого пошуку є дослідження поглядів В. Сухомлинського на залежність здоров'я від способу життя дитини.

Існує біля сотні визначень поняття здоров'я. Учені Ю. Г. Антономов та А. Б. Рогоза виділяють три види здоров'я: фізичне, психічне та соціальне. Спробуємо коротко розкрити зміст кожного із вищезначених видів здоров'я.

Фізичне здоров'я людини – це такий стан організму, коли показники основних фізіологічних систем перебувають у межах фізіологічної норми й адекватно змінюються під час взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Психічне здоров'я, як специфічна діяльність мозку – це

внутрішньо-системна основа соціальної поведінки. Вона відбиває стан мозку, коли його вищі відділи забезпечують активну інтелектуальну, емоційну та свідомо-вольову взаємодію з навколишнім середовищем.

Психічний статус має два компоненти: **інтелектуальне та емоційне здоров'я**. Поняття інтелектуального здоров'я охоплює норму структурно-функціонального базису інтелекту, що виявляється в нормальному розв'язанні різноманітних завдань вербально-логічної та логічно алгоритмічної взаємодії з довкіллям.

Емоційне здоров'я розглядається як уміння керувати своїми емоціями.

Соціальне здоров'я визначає здатність людини контактувати із соціумом. Компонентами соціального здоров'я можна вважати морально-етичні якості та соціальну адаптацію індивіда.

Де ж ховаються резерви нашого здоров'я? По-перше, вони містяться в устрої людського суспільства... По-друге, вони знаходяться в самій людині.

На думку В. О. Сухомлинського, про фізичне, психічне, соціальне і духовне здоров'я слід дбати, починаючи з дошкільного віку. Свідченням цього є організація життя майбутніх першокласників у останній літній місяць в Саду здоров'я. Протягом серпня діти цілодобово перебували на лоні природи: спали в курнях, прокидались на зорі, купалися в ставку, робили зарядку, снідали і вирушали щоденно в одну із цікавих подорожей – до лісу, в сад, на луг, у поле тощо.

Великого значення при цьому надавалося повноцінному харчуванню дітей: діти їли свіжі овочі, фрукти, молоду варену картоплю із салом, часником та цибулею, а також мед та молоко. Таке харчування позитивно впливало на формування організму дитини, який постійно росте і розвивається.

Пригадуючи ті щасливі дні, Василь Сухомлинський пише: "Загорілі, в трусиках і майках, босоніж діти вирушали кожного дня в подорож, каталися на човні.

Поєднання здорового харчування, сонця, повітря, води, посильної праці і відпочинку – все це стало цілющим джерелом здоров'я" [2, с. 194].

Василь Олександрович звертав увагу педагогічного загалу на

те, що у процесі вивчення особистості дитини її здоров'я має бути предметом особливої уваги. Він рекомендував учителю разом з батьками та шкільним лікарем встановити для кожного вихованця індивідуальний режим праці, відпочинку та харчування. Із погляду на вищезначене, варто звернути особливу увагу на те, що вчителі і вихователі школи, якою керував В. О. Сухомлинський, у роботі з батьками наполягали і добивалися того, щоб діти, в яких млявість, уповільненість процесів є наслідком загальної слабкості організму, навесні, влітку і восени спали під відкритим небом, харчувалися особливо багатою на вітаміни та фітонциди їжею (мед, весняне і літнє молоко, яйця, м'ясо, фрукти). У літній період дітям пропонувалося цілодобово дихати повітрям полів і лугів, адже усе це справляє чудовий вплив не тільки на здоров'я дітей, а і на їхній розумовий розвиток.

Великий педагог писав: "Якщо виміряти всі мої турботи й тривоги про дітей протягом перших 4 років навчання, то добра половина їх – про здоров'я" [4, с.103].

Водночас Василь Олександрович підкреслював, що турбота про здоров'я дитини неможлива без постійного зв'язку з родиною. Переважна більшість його бесід із батьками, особливо в перші два роки навчання дітей, – це були бесіди, зміст яких стосувався поліпшення стану здоров'я малюків. Батькам пропонувалося забезпечити перебування дитини більше часу на свіжому повітрі, рано класти дітей спати й рано будити, спати в холодну пору року при відкритій кватирці, а в теплі місяці спати тільки надворі – на сіні, під навісами, що захищають від дощу.

Натомість він пропонував батькам підтримувати бажання дітей займатися вправами, робити щоденно зарядку, а також митися під холодним душем, ходити босоніж, а читати книги – у спеціально обладнаній альтанці в саду. Велика увага при цьому зверталася на повноцінне вітамінне харчування дітей.

Завдяки тому, що діти більшу частину доби перебували на свіжому повітрі, багато рухалися, працювали фізично, не засиджувались над виконанням домашніх завдань після уроків, у них був прекрасний апетит. Цінним було і те, що в школі діти одержували досить таки пристойний обід: гарячий суп або борщ з м'ясом, котлету, склянку молока, хліб з маслом.

Разом з цим Василь Олександрович рекомендував батькам заготовляти для дітей на зиму мед, шипшину, терен, яблука, тощо, щоб забезпечити дитячий організм у зимовий період необхідними вітамінами.

Василь Сухомлинський переконливо довів, що у гармонійному розвитку дитини не буває дрібниць, тут усе взаємопов'язане. Він звертав увагу педагогічного загалу і батьків на те, що здоров'я дітей залежить і від того, які домашні завдання задаються дитині, як і коли вона їх виконує. Величезну роль при цьому відіграє емоційне забарвлення самостійної розумової праці дитини вдома. Якщо вона береться за книжку без бажання, то це не тільки пригнічує її духовні сили, а й несприятливо позначається на складній взаємодії внутрішніх органів: серйозно розладнується травлення, виникають шлунково-кишкові захворювання тощо.

Упродовж багатьох десятиріч педагогічної праці В. О. Сухомлинський зумів довести, що від фізичного розвитку дитини, від її фізичних сил та від стану здоров'я значною мірою залежить духовне життя дитини – її інтелектуальний розвиток, мислення, пам'ять, увага, уява, почуття, воля. Слаба, квола, нездорова, схильна до хвороб дитина на уроці швидко стомлюється. А тому значну увагу педагог звертав на організацію режиму дня дітей та вважав, що не можна допускати захоплення тими прийомами „ефективного“, „прискореного“ навчання, в основі яких – погляд на голову дитини як на електронний механізм, здатний без кінця нагромаджувати й засвоювати” [2, с. 193].

Значна увага в школі Василя Сухомлинського приділялася заняттям фізкультурою і спортом. Василь Олександрович вважав, що вони відіграють певну роль у всебічному розвитку учнів лише тоді, коли вся навчально-виховна робота пройнята турботою про здоров'я. У школі прагнули, щоб виконання гімнастичних вправ давало насолоду, ставало потребою дитячого організму. Для цього було обладнано всім необхідним спортивний майданчик та спортивну залу. Під час уроків фізкультури, спортивних ігор та інших занять спортивного характеру педагоги прагнули привести вихованців до переконання, що завдяки регулярним вправам у них не тільки

розвивається краса тіла, гармонія рухів, а й формується характер, гартується сила волі.

Провідна думка педагога – залежність здоров'я від духовного життя людини, зокрема від культури розумової праці. Він звертає нашу увагу на те, що дитина – жива істота, а її мозок – найтонший, найніжніший орган, до якого треба ставитися дбайливо й обережно. Водночас В. О. Сухомлинський у праці „Піклування про здоров'я молодого покоління, фізичне виховання" дає конкретні поради щодо організації режиму дня школяра. Він рекомендує частину уроків у початкових класах проводити на лоні природи або у так званих «зелених класах», в яких самою природою закладено передумови здоров'я фізичного і духовного.

Неабиякого значення Василь Олександрович надавав фізичній праці. Ті фізичні рухи, які дитина виконує у процесі праці, він прирівнював до фізичних вправ та стверджував, що вихованці, які займаються активною працею (збирання врожаю, догляд за деревами, прополювання грядок, розчищення снігу тощо), відзначаються прекрасним фізичним розвитком, красою, гармонійною пропорційністю тіла, поєднанням гарної постави із пластичністю рухів та фізичної сили.

Усім нам відомо, що в 1960-1970 роках учні сільських шкіл, починаючи з п'ятого класу, мали свої ділянки, на яких висаджували та висівали різні овочі, зернові, доглядали за ними протягом літа, а восени збирали врожай. Плоди своєї праці учні представляли на традиційних шкільних та районних виставках. Старші школярі самостійно вели господарство на шкільній кроле-чи птахофермі. Учні 9-11 класів мали виробничу бригаду, яка обробляла власне поле та вирощувала і збирала урожай. Звичайно, таких можливостей у міських школярів не було. Дуже прикрим є і той факт, що на сьогоднішньому етапі розбудови національної системи освіти цей прекрасний досвід забутий.

То як же може випускник сучасної сільської школи полюбити рідне село, його поля, ферми і сільську працю, якщо він у дитинстві власноруч не посадив жодної рослини, не виростив її і не зібрав врожаю? Яке здоров'я буде у дорослого юнака чи юнки, якщо їхня нога не ступала по вранішній росі, якщо вони не вдихали пахощів хлібного поля, не зустрічали сходу сонця?

Невже ті мудрі поради Великого Педагога уже нікому не потрібні? Вважаємо, що ні. Адже і в сучасних умовах можна знайти для кожного учня роботу, яка буде розвивати його фізично і духовно, загартовувати організм, виховувати почуття краси, а разом з тим запобігати нервозності, неврівноваженості, роздратованості.

Великого значення у фізичному і духовному вихованні дітей В. О. Сухомлинський надавав заняттям гімнастикою та спортом. Разом з тим він наголошував на тому, що ці заняття будуть виконувати свою «серйозну функцію» лише тоді, коли весь педагогічний процес буде пройнятий турботою про здоров'я дітей, про гармонію фізичного і духовного. Педагог радив так організовувати з дітьми заняття гімнастикою і спортом, щоб виконання фізичних вправ приносило насолоду, викликало потребу самостійного і систематичного вправлення з метою формування фізичної досконалості. В. О. Сухомлинський вважав, що завдяки регулярному виконанню фізичних вправ у вихованців формується не лише красиве тіло і гармонія рухів, але і характер, загартовується воля, виникає естетична насолода.

Неабиякого значення у своїх працях Василь Олександрович надавав активному відпочинку дітей. Він вважав, що відпочинок має бути одним із засобів не лише зміцнення здоров'я і фізичних сил, а й розвитку сил духовних. Тобто фізичне, психічне і духовне здоров'я повинні закладатися, розвиватися і формуватися одночасно.

Чудовим відпочинком для дітей вважалися туристичні походи. У них наявні найдоцільніші умови не тільки для зміцнення фізичних сил, загартовування організму, а й для формування моральних переконань та естетичних поглядів. Під час таких походів діти мали можливість спостерігати різні явища природи в усій їй різноманітності та красі.

Під час туристичних походів діти не лише долали пішки певну відстань, вони набували навичок самообслуговування та співжиття в різновіковому дитячому товаристві. Відтак у них формувалася відповідальність, організованість, дисциплінованість, толерантність тощо. Збагачуючи таким чином свій духовний світ, розвиваючи і загартовуючи свій організм, створюючи в самому собі нові цінності, учень виховував і сам

себе, а також позитивно впливав на виховання товаришів, що його оточують.

Василь Сухомлинський неодноразово наголошував у своїх працях на тому, що «турбота про людське здоров'я, тим більше про здоров'я дитини, – це не просто комплекс санітарно-гігієнічних норм і правил, не перелік вимог до режиму харчування, праці, відпочинку. Це, насамперед, турбота про гармонійну повноту всіх фізичних і духовних сил, і вінцем цієї гармонії є радість творчості» [4, с. 109].

Особливої уваги заслуговують погляди Василя Олександровича на природу як джерело здоров'я. Він рекомендував батькам, у яких діти часто хворіли, посилати дітей у теплі дні до школи босоніж, не кутати їх, не надягати на них светрів і фуфайок. Роботу із загартування найменших він розпочинав з перших днів перебування їх у Школі радості: «Я надавав великого значення спортивним іграм. З допомогою старших школярів ми обладнали ігровий майданчик, поставили гойдалки. У нас завжди була достатня кількість м'ячів. А вже в другому класі діти почали грати в настільний теніс. Захопилися діти також метанням диска і м'яча, залізанням по жердині й канатові» [4, с. 110].

Особливо важливим засобом у фізичному загартуванні дітей В.Сухомлинський вбачав ходіння босоніж. Із цього приводу він писав: «Якщо дитина влітку не ходить босоніж – ніякі купання і обтирання мокрим рушником не допоможуть» [4, с. 111].

Виховуючись протягом літа у «Школі радості», у теплі осінні, весняні та літні дні діти жодної хвилини не перебували в приміщенні. Щоденно малюнки долали відстань від 2–3 до 6 кілометрів. Такі переходи наповнювалися не лише фізичним навантаженням, але і розумовою діяльністю: діти описували явища природи, придумували вірші, казки, оповідання, розв'язували задачі.

Після таких походів у дітей з'являвся «вовчий апетит» і з часом вони стали брати з собою хліб, цибулю, воду, сіль і кілька сирих картоплин. Виявилося, що спечена на вогнищі картопля після 2-3-кілометрового пішохідного переходу – найсмачніша у світі їжа.

Еліксиром здоров'я є повітря, насичене фітонцидами

злакових рослин: пшениці, жита, ячменю, гречки, а також лугових трав. В. О. Сухомлинський часто водив дітей у поле, на луки, щоб діти дихали насиченим ароматом цілющим повітрям. Батькам радив під вікнами дитячої спальні посадити горіх. Там, де є горіх, немає комарів. Він подбав і про те, щоб у кожній сім'ї на подвір'ї був літній душ.

Особливу увагу у своїй педагогічній діяльності Василь Олександрович приділяв дітям, схильним до неврозів. Педагоги його школи намагалися знати, що відбувається в душі кожної дитини, – щоб не допустити жодного болючого дотику до вразливого серця дитини. У школі періодично проводилися „психологічні семінари“, на яких обговорювалися питання духовного стану тієї чи іншої дитини.

Глибоко вивчивши та проаналізувавши праці видатного педагога про фізичне виховання та зміцнення здоров'я дітей, правомірно зробити висновок, що всі ці проблеми є «вічнозеленими». Адже на сьогодні в Україні прийнято близько десяти державних програм, спрямованих на пропаганду здорового способу життя дітей і молоді. Особлива увага цьому питанню приділена в Указі Президента України від 15.03.2002 року № 258/2002 «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя». Але здоров'я дітей, як свідчить статистика, лише від постанов не поліпшується.

Адже виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої цінності, формування гігієнічних навичок та засад здорового способу життя, зміцнення фізичного і психічного здоров'я є одним із пріоритетів національної освіти. Цю споруду можна зводити на міцному фундаменті, який заклав відомий вітчизняний педагог-мислитель В.О. Сухомлинський.

Наразі можна назвати низку дошкільних та загальноосвітніх закладів, у педагогічному процесі яких провідним напрямом є піклування про фізичне, соціальне, психічне і духовне здоров'я дітей, пропаганда здорового способу життя, прилучення дітей до краси і гармонії рухів, виховання потреби в щоденних заняттях фізичними вправами.

Нова методологія освіти утверджує пріоритетність

оздоровчих функцій навчальних закладів різного рівня за принципом – «здоров'я через освіту». Василь Олександрович теоретично осмислив і практично реалізував ефективну модель організації здоров'язбережувального, здоров'язрозвивального середовища. За своєю суттю вся педагогіка В. Сухомлинського – це своєрідна «лікувально-профілактична педагогіка». На багато років він випередив сучасне визнання турботи про фізичне, психічне, соціальне здоров'я та його залежність від духовного життя людини.

Кожен справжній педагог переймається великою гордістю і радістю від того, що він має можливість вчитися у великого українського Педагога.

На наш погляд, педагогічні трактати В. О. Сухомлинського про значення здоров'я для різнобічного розвитку і виховання особистості ще багато тисячоліть хвилюватимуть уми і серця Справжніх Педагогів, надихатимуть їх на творчість, на формування особистості, яка має міцне фізичне, психічне, соціальне та духовне здоров'я. Усі, хто виховує дітей, мають носити в своєму серці заповіді Василя Сухомлинського, керуватися ними в житті.

Нехай же кожен педагог світу пам'ятає заповіт В. О. Сухомлинського: «Турбота про здоров'я – найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили» [4, с. 103].

Список використаних джерел:

1. Моторний, М. На зарядку шикуйся / М. Моторний // Сільські вісті. – 2010. – 29 жовтня. – С. 5.
2. Сухомлинський, В. О. Піклування про здоров'я молодого покоління, фізичне виховання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 193–196.
3. Сухомлинський, В. О. Ми живемо в Саду здоров'я / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 94.
4. Сухомлинський, В. О. Здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 103–

111.

5. Сухомлинський, В. О. Здоров'я і духовне життя школярів / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 125–129.
6. Сухомлинський, В. О. Санітарно-гігієнічні вимоги до зовнішніх умов життя і до режиму праці та відпочинку школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 129–137.
7. Сухомлинський, В. О. Праця як засіб зміцнення здоров'я / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 137–140.

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ: ЛОНГІТЮДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Постать В. О. Сухомлинського із відстані часу все виразнішає. Вгамовуються хвилі соціальних та економічних змін, що час від часу, як цунамі, накривають Україну, осідає на дно забуття піна нових педагогічних одкровенень і нововведень, відступає туман буднів, і крізь буревії сьогодення просівається велика істина великого вченого. Його педагогіка – вічна, бо торкається найпотаємніших порухів нашої позасвідомості, стає підпорою душі і розрадою серцю. А людина, як відомо, для подальшого поступу завжди потребує надійного духовного опертя, таким для нас є творча спадщина Василя Олександровича, його педагогіка серця, спрямована у майбутнє, переповнена любов'ю до усіх і кожного зокрема. У полі його педагогічних спостережень і зацікавлень не тільки успішні, розумні, сильні діти, він щиро по-українськи переймався проблемами малоздібних дітей з ослабленою пам'яттю. В історію педагогічної думки навіки увійшов жертвний і самовідданий подвиг мудрого учителя з Павлиша, який упродовж 35 років працював у одній сільській школі, спостерігав життя не тільки успішних, але й знедолених дітей, аналізував, мислив, робив висновки і залишив нам у спадок свій неоціненний досвід. Відвідуючи уроки своїх колег В. О. Сухомлинський почав задумуватися, «чому відповіді школярів бувають такі убогі, безбарвні, невиразні?» [2, с. 75].

Далі він зацікавився мисленням дитини, тим, як слово входить у свідомість школяра, як розвивається його мова. «Я почав досліджувати насамперед свою роботу, свої уроки, відповіді своїх учнів» [2, с. 75]. Водночас у процес дослідження включилися учителі, і в колективі загорілась жива ідея пошуку відповіді на питання, які висуває життя. А педагогічна ідея – «Це крила, на яких злітає колективна творчість. Ідея надихає колектив, і починається найцікавіше і найпотрібніше в шкільному житті – колективна дослідницька робота» [2, с. 74-75].

Час творчості В. О. Сухомлинського належить до періоду

розквіту постнекласичної науки, парадигмою якої є ідея становлення і самоорганізації [6, с. 39]. Основні риси постнекласичного образу науки виражаються синергетикою, яка вивчає загальні принципи процесів самоорганізації, що мають перебіг у системах різної природи. У нашому варіанті – в соціальній системі, котра орієнтується на історичний час, системність (цілісність) і розвиток як особливо важливі характеристики буття [6, с. 40].

В. О. Сухомлинський – яскрава особистість у становленні і розвитку вітчизняної педагогіки повоєнного періоду. Він своє життя віддав сільській школі, де працював учителем, вихователем, директором і разом з тим був дослідником, ученим, який на основі власних спостережень опублікував ряд низку книг, наукових статей, рекомендацій, порад.

В основу цієї статті ми кладемо такі вихідні ідеї:

- науково-дослідницька робота – органічне і гармонійне поєднання практики з наукою, що дає можливість ученому заглибитися у конкретні питання навчання і виховання, що поступово ведуть його низкою мисленнєвих відкриттів, які згодом осмислюються і стають основою до становлення теоретичних закономірностей;
- науково-дослідницька робота, що тісно пов'язана з практикою, виявляє тонку закономірність: і дослідник, і практичний працівник повинні бачити педагогічні явища в їх багаторічному розвитку, бо осмислення минулого дає можливість чітко уявити майбутнє, а розуміння майбутнього визначає культуру педагогічного процесу сьогодення;
- кожна дитина неповторна, кожна обдарована талановита, а завдання вихователів і батьків – своєчасно знайти і розвинути ці якості;
- глибока віра у можливість успішного виховання кожної дитини;
- осмислення механізму перетворення минулого в сучасне і, навпаки, через реконструкцію минулого у контексті сьогодення і проектування майбутнього відповідно до його обрисів – «зародків» у змісті сучасності [6, с. 16-17].

Запропоновану статтю виконано на основі наукових праць В.О.Сухомлинського та матеріалах павлівського лонгітюдного

експерименту.

Лонгітюдне дослідження (від англ. Longitude – довгота) – тривале і систематичне спостереження в ході навчально-виховного процесу одних і тих же педагогічних явищ, яке дає змогу їх глибоко вивчити, проаналізувати і на основі цього зробити певні висновки. Цей експеримент ще називають природним: він проводиться приховано за звичайних умов діяльності педагога і його учнів.

Лонгітюдність дослідження окреслюється такими характеристиками:

- 1) дослідник працював упродовж 35 років у одній (Павлівській) школі, що було сприятливою умовою до розвитку експерименту;
- 2) вчений мав можливість досліджувати розумові здібності та інтелектуальну працю дітей, підлітків, батьки котрих тридцять п'ять, тридцять чи двадцять літ тому були його учнями;
- 3) дивовижні умови павлівського експерименту дали змогу В.О.Сухомлинському дослідити спадкове закріплення окремих задатків, які сприяють розвитку здібностей та можливостей функціональної діяльності мозку;
- 4) здійснювана в звичних умовах діяльність дітей і педагога-дослідника дала змогу впродовж багатьох років спостерігати особливості розвитку дітей, роль у цьому спадковості.

Джерельною базою дослідження слугують його власні наукові праці, в організаційно-педагогічному плані – результати лонгітюдного експерименту, здійсненого в Павлівській середній школі; експериментальну базу становили учні школи, їх сім'ї. Зокрема, були «вивчені спадковість, побут, умови життя, стан здоров'я, харчування, духовне життя понад двох тисяч сімей, особлива увага при цьому приділялась дітям, котрі приходили до нас до школи. У кожному окремому випадку причини пониженої, ослабленої пам'яті ніби нашаровувалися, накладалися одна на другу: одна (чи дві, три) з них була первинною, потім включалася в дію вторинна, часто більш сильна і вирішальна. Первинними причинами не рідко були хвороби, перенесені в ранньому дитинстві (ревматизм, рахіт, менінгіт та ін.), неякісне харчування, алкоголізм батьків. Та в багатьох випадках первинна причина не привела б до згубних результатів, якби не з'явилася вторинна –

неправильне виховання в ранньому дитинстві, буквально від того дня, коли дитина вперше відкрила очі на світ і вперше посміхнулась до вступу до школи. Бувало і так, що неправильне виховання в дитинстві – єдина причина пониженої, ослабленої пам'яті, неповноцінної функціональної діяльності мозку. У таких випадках розумові здібності були не кращі, ніж в тих сім'ях, де до неправильного виховання приєднувались хвороби чи неякісне харчування» [4, с. 249 – 250].

Розпочинаючи дослідження, педагог поставив перед собою наступну мету:

- дослідити особливості дітей, для яких непосильним є нормальне оволодіння знаннями на рівні ровесників;
- з'ясувати причини, що призвели до значного послаблення їхньої пам'яті;
- визначити якою мірою інтелект дитини, котра приходить до школи, пояснюється спадковістю, а якою – умовами життя, побутовими, моральними, інтелектуальними, емоційними, естетичними особливостями середовища?
- окреслити можливості поліпшення людського мозку і досягти того, щоб ця якість передавалася у спадок, закріпилася у прийдешніх поколіннях.

До проведення цього експерименту та його наукового осмислення Василя Олександровича Сухомлинського спонукало співчуття до людини, пошук шляхів порятунку дітей із послабленою пам'яттю [4, с. 244].

Причиною організації описаного в цитованій статті лонгітюдного експерименту стали не здатні до навчання розумово відсталі діти, котрі приходили в підготовчу групу (їх було щороку 2-3, чи 3-4). Висновки про рівень функціональної діяльності їх мозку робилися на підставі неодноразового дослідження пам'яті та в процесі щоденних спостережень: як вчаться ці учні, яких успіхів вони досягають. Йдеться про дітей, котрі володіють дуже ослабленою пам'яттю. Клінічні дослідження показували, що з десяти слів, які мали запам'ятати ці діти, при багаторазовому повторенні вони запам'ятовували не більше двох, трьох, як виняток – чотирьох слів. «В той же час, – як писав В.О. Сухомлинський, – цих дітей не можна вважати ні

імбеціалами, ні дебілами, – отже, ніяка медико-педагогічна комісія не може направити їх до школи для розумово відсталих. Мислять ці діти нормально, але запам'ятовують погано, мисленнєві операції у них проходять дуже повільно. Невропатологи і психологи вважають їх дітьми із пониженою здатністю до шкільного навчання... Цілком зрозуміло, що немає і не може бути мірила, за допомогою котрого можна було б виміряти ступінь пониження здатності до навчання. Я вважаю, що є повна підстава називати цих дітей малоздібними і розумово відсталими. Окремі з них перебувають на межі повної розумової відсталості» [4, с. 243, 244].

Навчання таких дітей в школі – мука і для дітей, і для їх батьків, і для учителів. Вони важко навчаються читати, писати, а далі цього, зазвичай, не йдуть: залишаються повторно на другий рік, а врешті відсіюються зі школи, і їх доля залежить від батьків, суспільства.

Підкреслимо оптимістичне бачення долі цих дітей В.О. Сухомлинським: «І все ж вони не є приреченими людьми. Я переконаний, що вчити і виховувати їх належить саме в нормальній школі. Я б назвав цих дітей тендітними і ніжними квітками в безмежно розмаїтому квітнику людства... Гуманну місію вихователя я бачив і бачу в тім, щоб рятувати цих дітей, вводити їх в світ суспільства, духовного життя, краси цілком повноцінними і щасливими» [4, с. 244].

Саме таке втілення ідей Василя Олександровича Сухомлинського мені довелося бачити в одній із шкіл американського м. Девіс (штат Каліфорнія), де діти з ДЦП навчаються у звичайній школі зі звичайними дітьми. Ми захоплено спостерігали, як школярі допомагають своїм хворим ровесникам, виявляючи найвищі риси милосердя.

В. О. Сухомлинський вивчав причини пониженої, слабкої пам'яті окремих учнів, аналізував умови їх життя і виховання в багатьох сім'ях, завжди бачив дуже складну картину сплетіння різних причин. Поступово він приходить до думки, що неможливо вивчати причини недостатньої пам'яті і неповноцінної функціональної діяльності мозку без паралельного вивчення того, що робиться в школі, в родині, без проникнення у

суть розумової праці дітей на уроках і вдома. До того ж він спостерігав усіх дітей – від обдарованих до розумово відсталих, що дає нам право відповідно екстраполювати висновки. Поза сумнівами було те, що повноцінна функціональна діяльність мозку залежить від пам'яті, тобто її поліпшення спричиняє покращення розумових здібностей. Але чи це так? В.О.Сухомлинський робить такий висновок: пам'ять можна поліпшити тільки в тому випадку, якщо удосконалити мозкову діяльність.

На думку дослідника, учителям належить бути особливо уважними до духовного світу тих школярів, яким важко вчитися, які ще не виявили яскраво виражених здібностей до творчої праці. Байдужість до них може привести до дуже сумних наслідків, адже вони почуваються себе в класі неповноцінними... Тому і сам Василь Олександрович, і його колеги ставили за мету наповнити життя цих дітей радощами творчості, прагнули відкрити в кожній дитині «живинку», іскорку натхнення. «Підліток не видумає порошу, не зробить того, що може зробити інженер або вчений, але він може пережити радість творчості в найпростішій, на перший погляд, справі, наприклад, у рослинництві, садівництві, тваринництві. І ми прагнемо дати йому цю радість, добиваємося того, щоб він відчув гордість творця» [4, с. 296].

Про свої спостереження за навчанням дітей, їх умінням мислити вчений-педагог писав: «Для розвитку цієї здатності ми проводимо з дошкільниками, а потім і з школярами уроки мислення: діти досліджують, осмислюють предмети і явища навколишнього світу... Дитина вчиться думати, спостерігаючи, і спостерігати, думаючи – в цьому й полягає зміст уроків мислення. Перш ніж почати вчитися, дитина вчиться думати... Кожна дитина про щось думає, щось запитує в учителя, у керівника гуртка, в учня старшого класу. У кожного пробуджується до чогось інтерес; без інтересу немає радості відкриття, немає здібностей, нахилів, немає живої душі, людської індивідуальності» [2, с. 239, 240].

Уже в дошкільному віці, в створеній ним «Школі радості» серед дітей виділяються теоретики, які заглиблюються в деталі явищ, докопуються до їх суті та мрійники, які захоплюються

природою, барвами заходу сонця. Учений робить висновок про те, що «у кожної дитини думка розвивається своєрідними шляхами, кожна розумна і талановита по своєму. Немає жодної нормальної дитини нездібної, бездарної. Важливо, щоб цей розум, ця талановитість стали основою успіхів у навчанні, щоб жоден учень не вчився нижче від своїх здібностей» [2, с. 240].

У вперше надрукованій з люб'язної згоди Ольги Василівни в 2008 році праці В.О.Сухомлинського «Чем лечит мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарствами? (Некоторые итоги 35-летнего исследования)» [4] знаходимо низку особливо актуальних і понині ідей. Василь Олександрович робить несподіваний висновок про залежність, взаємозв'язок інтелектуальної убогості дитини з убогістю, обмеженістю її емоційного життя. «Я з жахом переконувався в тім, що є 5-6-літні діти, котрі ніколи і нічому не дивувалися, не зачудовувалися, не раділи. Вивчаючи виховання в ранньому дошкільному віці, я бачив, що окремі діти, позбавлені радості відкриття істини, радості і гордості від думки, що вони своїми зусиллями, щось пізнають в чомусь переконуються. 35-літній досвід виховання дітей...твердо переконав мене в тім, що немає сили, яка б більшою мірою стимулювала пам'ять і думку, ніж дитяча радість і дитяче здивування відкривача істини. Аристотель писав: мислення починається із здивування» [4, с. 250 – 251].

Думка про те, що поліпшення пам'яті спричиняє поліпшення розуму перевірялася В.О.Сухомлинським постійно і не підтверджувалась: «Тренувати» пам'ять розумово відсталого дитини, яка володіє пониженою пам'яттю, тим, що заставляти її зачувати, запам'ятовувати, зберігати в пам'яті, а потім відтворювати – цього як показало дослідження, не можна робити: нервова система дитини і весь її організм виснажується, а пам'ять погіршується» [4, 245].

Ці діти мають переживати радість відкриття істини через здивування і зачудування. Не можна надмірно навантажувати пам'ять дитини. Навчаючись у школі, дитина змалку повинна бути не споживачем готових знань, а співучасником їх творіння [5, с. 47]. Ще Мішель Монтень в своїх «Пробах» (1572 р.) зауважив: «Хай вихователь вимагає від учня не лише слів вивченого матеріалу, а також і його сенсу та змісту його і судить

про принесену користь за свідченням не його пам'яті, а його життя» [7, с. 167].

В павлівському експерименті було виявлено, що успішне виховання малоздібних дітей не мислиме без вмілого використання багатства слова, поетичного слова, казки, народної пісні, легенди, без творення в кімнаті казки казок. Ще один корінець виховання цих речей – робота рук в лабораторії праці, яка є одночасно і лабораторією думки.

Виховання дітей в ранньому віці повинно бути інтелектуально наповненим, духовним, взаємини між батьками і дитиною мають бути сердечними, теплими, емоційними.

На час написання В.О.Сухомлинським даної статті [4] ситуація була такою: всі 107 дітей, що прийшли до школи слабоумними, малоздібними, стали здібними, розумними, освіченими людьми. 55 осіб закінчили десятирічку, 25 осіб після семирічки (восьмирічки) закінчили технікуми; 17 осіб закінчили ПТУ і вечірню школу, 8 осіб після семирічки отримали спеціальність на курсах; дві особи через хворобу восьмирічну освіту отримали через декілька років; зі 107 осіб 13 у минулому малоздібних і слабоумних дітей отримали вищу освіту.

Про друге покоління дітей: всього їх прийшло до школи 59 дітей тих, чий батьки прийшли до школи в свій час малоздібними і слабоумними. Тому, для продовження дослідження проблеми ці діти становлять особливий інтерес. Серед них 14 дітей, котрі за тими ж самими критеріями визначення пам'яті та розумового розвитку віднесені до малоздібних та слабоумних. Інші 45 – нормально розвинуті, здібні, в багатьох з них гостра, чіпка, міцна пам'ять. Але кінцеві висновки про спадковість робити ще рано. Пройде ще років п'ятнадцять прийде до школи третє покоління – тоді можна буде зробити дуже важливі висновки [4, с. 262-263].

Для В.О.Сухомлинського слово було тим містком, «через який наука виховання переходить з мистецтва», тому його дуже засмучувало, що внаслідок інтелектуальної та емоційної убогості духовного життя сім'ї для окремих дітей до 4-5-річного віку залишається невідомим емоційне забарвлення слова, котре можна збагнути тільки із дитячої казки, із народної пісні, із прислів'я, із художнього твору, котрий ввійшов в золотий фонд дитячої

літератури. Цілком природно, що однією із несприятливих умов, що визначають становлення пониженої, послабленої пам'яті, слабоумства, неповноцінної функціональної діяльності мозку є відсутність повноцінного материнського виховання бодай в перші два-три роки життя дитини. Педагог впевнений, «якщо емоційне пізнання, осягнення світу не починається для дитини з посмішки матері, з її обіймів, поцілунків, якщо разом з ласкавим, турботливим, тривожним, мудрим виразом материнських очей в дитячу свідомість не входять якнайтонші відтінки – найперше емоційні відтінки – рідного слова – розумове життя, розвиток інтелекту, здібностей маленької людини підуть зовсім не так, як пішли б вони при умові цілком правильного материнського виховання. Материнське виховання, материнський вплив психологічними засобами на розумові здібності дитини – це, по-моєму, непочата цілина педагогіки. Необхідна не тільки батьківська педагогіка, але й педагогіка окремо взята – материнська. Цій педагогіці необхідно вчити наших матерів» [4, с. 251 – 252].

Недремний розум педагога дослідника помітив, що діти з неповноцінною функціональною діяльністю мозку не знають, що таке гумор, іронія, не розуміють і не відчують комічних обставин. Багато літ Сухомлинський думав над тим, чому діти, котрі приходять до школи з інтелектуально та емоційно нужденних, обмежених сімей, не можуть сміятись, хворобливо реагують на дитячий жарт.

Численні спостереження привели до висновку, що сміх (а дитячий сміх – це особливий прояв людського ставлення не тільки до об'єкту, який пізнає дитина, але і до самої себе) є, образно висловлюючись, одним з каналів пізнання, однією з точок зору, з котрих перед людиною відкривається світ у всьому його розмаїтті, і якщо людська думка позбавлена цього каналу та цієї точки зору, вона не може розвиватися повноцінно.

Гуманіст В. О. Сухомлинський бачив смисл свого життя в тім, щоб навчати звичайних школярів, але й рятувати і захищати малоздібних дітей із зниженою і ослабленою пам'яттю. Саме рятувати, бо якщо цих дітей вчити за стандартами для дітей із повноцінною пам'яттю та нормальною функціональною

діяльністю мозку, – вони неминуче залишаться недоучками, обездоленими, нещасними людьми, які упродовж всього життя будуть переживати гірку думку: я ні на що не здатний, я ні до чого не здібний. Цих дітей необхідно постійно захищати, бо вони дуже легко ранимі: сфера інтелектуального життя в дитячому віці тісно зливається зі сферою життя морального, і кожна неудача в навчанні сприймається, як гірка образа.

Видатний педагог-дослідник В.О.Сухомлинський на основі поєднання української національної і зарубіжної педагогік, власного живого практичного досвіду та його новаторського осмислення, знайшов оптимальне наукове вирішення кардинальних теоретичних проблем виховання і навчання. Він обґрунтував, апробував та запропонував вітчизняній школі чіткі шляхи виховання дітей в гуманістичній парадигмі індивідуалізації, педагогічного оптимізму – зокрема віри в обдарованість кожної дитини, безмежного сподівання на єдність навчання і виховання, поєднання їх з продуктивною працею на основі таких ідей, як людиноцентризм та кордоцентризм.

Учення В.О.Сухомлинського логічно вписується у ринкову педагогіку, воно буде завжди сучасним, оскільки опирається на вічні істини – мудрість, помірність, мужність і справедливість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Вибр. тв.: В п'яти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1, с.55-206.
2. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / Вибр. тв.: В п'яти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – с.7-390.
3. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи: Бесіда друга / Вибр. тв.: В п'яти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – с.393 - 626.
4. Сухомлинский В. А. «Чем лечит мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарствами? (Некоторые итоги 35-летнего исследования) / Обережно: дитина! В.О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб./ Упоряд. Т.В. Філімонова; за наук. ред. проф. О.В.Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. – с. 263.

5. Ильенков Э.В. Школа должна учить мыслить. – М.: Изд. Московского психолого-социального института, 2002. – 112 с.
6. Кохановский В.П., Пржиленский В.И., Сергодеева Е.А., Философия науки. Учебное пособие. – М.: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д: Изд. Центр «МарТ», 2005. – 496 с.
7. Монтень М. Проби. – Книга перша / Пер. з фр. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2005. – 365 с.

**Володимир Кузь
Олена Поліщук**

**ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ –
РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ**

Підписано до друку 14.09.2016. Формат 60x90 1/32
Папір офсет.
Обл.-вид. арк. 3,7. Ум. друк. арк. 3,1.
Тираж 300. Зам. № 022.

**Видавець та виготовлювач
ФОП Жовтий О.О.**

20300, м. Умань, вул. Садова, 2
(УДПУ, навчальний корпус № 1)
Тел. 097 255 65 07
047 44 3 51 33
093 540 78 82

e-mail: nastek@meta.ua
www.foto-na.net.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.